

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

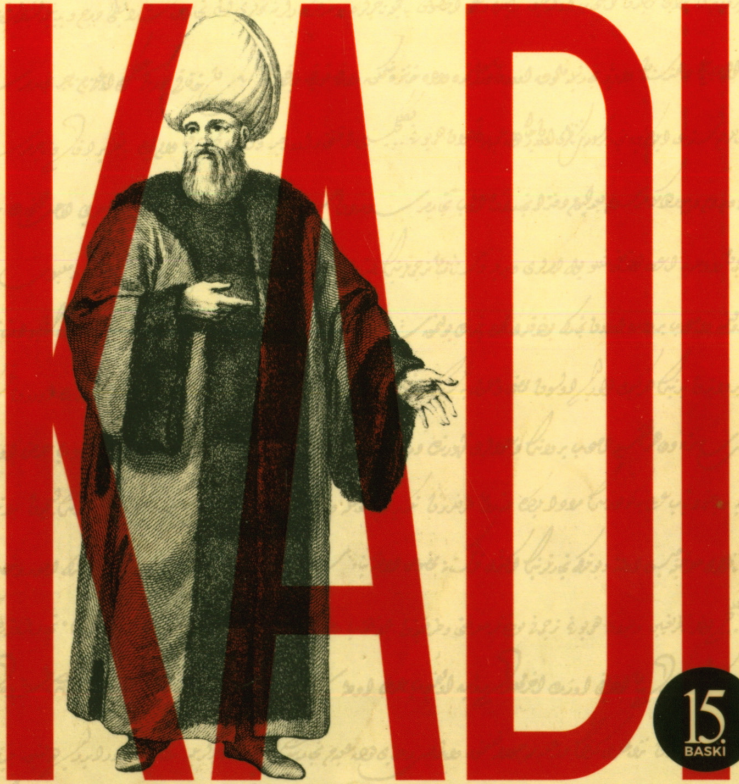
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HUKUK VE İDARE ADAMI OLARAK OSMANLI DEVLETİ'NDE

15
BASKI

İLBER ORTAYLI

**Hukuk ve İdare Adamı Olarak
OSMANLI DEVLETİ'NDE KADI**

—
İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 2

Osmanlı Tarihi Dizisi: 2

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Ümran Tüzün

KAPAK TASARIMI

CUMBA.CO

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı Turhan Kitabevi, 1994

15. Baskı, Ocak 2022, İstanbul

ISBN

978-605-83011-0-8

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkıtap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkıtap.com

f t ● kronikkıtap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

HUKUK VE İDARE ADAMI OLARAK
OSMANLI DEVLETİ'NDE

KADI

İLBER ORTAYLI

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara'da tamamladı. 1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler* ile doktora derecesi, 1979'da *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* çalışmasıyla da doçent unvanı aldı. 1983'te istifa etti. Viyana, Cambridge, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyıl ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Ortaylı, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2002-2014 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi bilim dalı başkanlığı yapan Ortaylı, hâlen bu üniversite ve MEF Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Kendisiyle Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Fars dillerinde yazışmak mümkündür. Ortaylı ayrıca Uluslararası Osmanlı Etüdleri ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ Bilim ve Sanat akademileri üyesidir.

Yayınlarımızdaki diğer kitapları:

Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi
İlber Ortaylı Seyahatnamesi
Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı
Türklerin Altın Çağı
Türkiye'nin Yakın Tarihi
İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu
Osmanlı Toplumunda Aile
Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Defterimden Portreler
Bir Ömür Nasıl Yaşanır?
Ottoman Studies
İstanbul'dan Sayfalar
Discovering the Ottomans
Eski Dünya Seyahatnamesi
Yakın Tarihin Gerçekleri
The Empire's Longest Century

*Bu kitabı minnet ve sevgiyle babam,
Kemal Ortaylı'ya ithaf ediyorum.*

İÇİNDEKİLER

<i>SUNUŞ</i>	9
<i>ÖNSÖZ</i>	11
I OSMANLI KADISI	
Tarihi Temeli ve Yargı Görevi	19
Osmanlı İmparatorluğunda Kadı'nın Tayini	24
Kadı'nın Görev Süresi	28
Kadıların Yargı Bölgesi	33
II OSMANLI KADISININ TAŞRA YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ	
Kadı'nın Görev Birliği Üzerine	40
Kadıların Görev Bölgesi ve Mekân Bakımından	
Görevine Yardımcı Olanlar	44
Kadı'nın Mülki Görevinde Kendisine Yardımcı Olanlar	48
Kadı'nın Mali ve Diğer Alandaki Görevleri	56
İmar Denetimi ve Kadılar	58
Kadı ve Diğer Memurlar Arasındaki Hiyerarşik İlişki	59
Kadılar Nasıl Denetlenirdi?	61
Kadıların Protokoldeki Yeri	62

III OSMANLI ŞEHİRLERİNDE MAHKEME

Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme Binasının Yeri	67
Yargılama Usulü	70
Mahkeme Görevlileri	82
Mahkeme Arşivi (Sicil)	84
Mahkeme Gelirleri	86
<i>SONUÇ</i>	89
<i>EK</i>	97
<i>KULLANILAN KAYNAKLAR</i>	99
<i>İNDEKS</i>	105

SUNUŞ

OSMANLILARDA kaza müessesesi ve kadılık hiç şüphe yok ki önceki İslam devletlerine göre hiyerarşi, eğitim-terfi bakımından çok tekâmül geçirmiş bir kurumdur. Hal böyleyken bu kurumu ele alanlar ya eski İslam tarihine ait nazarî görüşleri ve fıkıh külliyyatını kullanarak incelemelerini yaparlar veya hazin bir yaklaşımla Batı'daki incelemelerle yetinirler. Oysa bu iki kaynağın yanında ve daha da fazla önem verilerek arşivlerimiz ve şer'iyye sicillerimiz kullanılmalıdır.

Bu gibi kaynakları kullanarak önemli incelemeler yapan Özer Ergenç, Abdülaziz Bayındır, Mehmet Akif Aydın gibi meslektaşların mevcudiyetini takdir ve şükranla zikretmek gerekir. Bunlar konuya eğilmişlerse de henüz müesseseyi tamamıyla ele alan geniş bir çalışma ve müracaat kaynağı yoktur. Osmanlı kadısı bir hukukçu ve idare adamıdır, bu nedenle incelenmesi çapraşık meseleleri anlamayı gerektirir. Saniyen mevcut belgeler, Osmanlı tetkiklerinin bazen filolojik yönden en çetrefil malzemesidir. Fakat memnuniyetle gözlüyoruz ki, genç kuşak Osmanlı tarihçileri bu problemi aşmaktadırlar.

Osmanlı kadısı konusunda yayınladığımız makaleler aranmaktaydı ve dağınık yayın organlarında olduğundan

elde edilmesi güçtü. Bunu göz önüne alarak metinleri gözden geçirip yeniden kaleme alarak hukuk ve idare tarihimiz alanında mütevazı bir müracaat kitapçığı hazırlamak istedik. İnşallah gelecekteki tetkiklerin bu çalışmayı aşması ve aşındırmasını temenni ederiz. Çalışmamı hazırlarken beni vaktiyle bu konuya sevk eden ve denetleyen hocam Prof. Halil İnalcık'a şükran duygularımı ifade etmek isterim.

İlber Ortaylı

ÖNSÖZ

KADILIK MÜESSESESİ, hiç şüphesiz hem Osmanlı tarihi hem bütün İslam ülkeleri için önemli kurumdur. Kadı kelimesi, Arapçada kaf ve dad harfleriyle meydana gelen “kada” yani yargılama kelimesinden türer ve yargıç demektir. Yeryüzünde insan topluluğu ve devlet oldukça, bir yargıç da vardır.

Osmanlı’da kadı, bir mahkeme yargıcı olduğu kadar aynı zamanda bir noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve tabii ki belediye reisidir. Ayrıca, şehrin asayişini yürütmekle görevli zabıtları, subaşı, asesbaşı gibi görevlileri denetler, onların amiridir. Çarşı ve esnafın kontrolünü yapan muhtesip dediğimiz memurlar da ona bağlıdır. Burada çok ilginç bir görev birliği olmakla birlikte, bu durum diğer imparatorluklarda da aynı şekildedir. Eski Roma’da ve Bizans’ta şehri yöneten kişiye *eparh* denir. Bu *eparh*’a bağlı *agoranomos* yani pazar düzenini sağlayan kişi de tıpkı bizim İslam devletlerindeki muhtesip gibidir. Osmanlı, son Roma İmparatorluğu olarak bütün Akdeniz’in hayatında çok geniş bir coğrafyada önemli ölçekte bir merkezî idare kurduğunu böyle bir memuriyetle gösterir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm bölgelerindeki sancak merkezlerine ve kazalara kadıları İstanbul tayin eder. Anadolu

ve Rumeli'deki bütün bu kadıların amiri de Rumeli kazaskeri ve Anadolu kazaskeri efendilerdir. Buna ilave olarak Mısır için ayrı bir hiyerarşi tespit edilmiştir. Osmanlı kadı-ları en küçük kazadan en büyüğüne kadar üç kıtada vazife görürler ve bunların hepsi İstanbul'dan tayin edilir. Kadı il-miye sınıfının üyesidir; medreseyi bitirmesi ve icazet alması gerekir. Medreseyi bitiren insanlar görevlerine şöyle başlar-lar: Birincisi iftâ yani müftülük dediğimiz adli konsültas-yon, ikincisi tedris yani müderrislik dediğimiz profesörlük ve üçüncüsü de kaza yani kadılık dediğimiz yargıdır. Bütün bu mesleklerin hepsi birbirine protokoler bakımdan yata-yına ve dikeyine derecelerle eşitlenmiştir. Kadı olabilmek için belirli bir tahsil veya o tahsilin karşılığında bir imtihan istenir. Sizin hangi medresede kaç yıl okuduğunuz mühim değildir. Medrese tahsiline tekabül eden imtihanları vermiş olmanız gerekir. Asıl önemlisi 15. asırda "Sahn-ı Seman" denilen Fatih medreseleri ve 16. asırda Süleymaniye med-reseleri gibi büyük medreseleri bitirmiş olmak şarttır. Bura-lardan danışmend olarak çıkan kişiler (hocalarından icazet alanlar) karma bir ilmî heyetin önünde imtihana girerler, yazılı ve sözlü olarak sorulan sorulara cevap verirler, sonun-da şayet muvaffak olurlar ise "İstanbul ruusu" dediğimiz dereceleri almaları uygun görülür. İstanbul ruusu dediği-miz dereceyi alamayanlar kırk sene medreselerde sürünse bile itibar görmezler. Böyle bir zevatın imparatorluk içinde tedris yani müderrislik, iftâ yani müftülük ve hele ki kadı-lık yapması mümkün değildir.

Anadolu, Rumeli ve Mısır'da kadılıkların dereceleri var-dı. Bunlar 25 akçe yevmiye ile işe başarlardı. İlk etapta kü-çük kasaba medreselerinde görev alır, eğer rütbesi müsaitse veya zaten çok bilgili ise terfi ederlerdi. Osmanlı tarihinin

nl devlet adamlarından Cevdet Paa hepimizin bildiği gibi çok genç yaşta en yüksek eğitim kurumu olan Süleymaniye medreselerinde kibar-ı mderrisn yani o devrin ordinaryüs profesörü olarak göreve balamıtı. Muvaffakiyeti zerine bir ara kendisine kazaskerlik payesi verilmişti. Kazaskerlik payesiyle i görürken de ilmiye sınıfını terk etmiş ve vezir olarak mülkiye sınıfına geçmişti.

Genç bir kadı Anadolu'da veya Rumeli'de seçtiği rt-beye göre küçük bir kazada görevine baladıktan sonra mahkemeye gelen harçlardan kendi maaını alır; mahkemenin tüm gelirini kendisine alması söz konusu değildir. Zamanla terfi ederek dolaır ve bir yerde iki seneden fazla kalamaz. Çünkü mahallî halkla yüz göz olacağı düşünülür. Bir yerde kale varsa ki umumiyetle vardır, kalenin içindeki kale erlerinin ve balarındaki kale dizdarının görevini yapıp yapmadığını o bölgenin askerî komutanı olan sancakbeyi veya beylerbeyi değil, kadı denetler. Bu çok önemli bir görevdir. Kadıları teftiş için ise başka kadılar görevlendirilir. Kadılar bazı hallerde ahaliyi temsil ederek merkeze dilekçe verebilirler. Çünkü eriatla göre kadı, merkezî devletin bir memuru olduğu kadar aynı zamanda idare edilen halkın, bilhassa Müslüman halkın temsilcisidir. Bu çok önemli bir noktadır ve mahkemede tek hakim esas caridir. Bu durum 19. asırda savcılık ve avukatlık müessesesinin kurulmasıyla değimitir. Tanzimat döneminde de ticaret ve ceza mahkemelerinde çok yargıılı sisteme geçildi.

Kadı, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece şeriatın hükümlerini değil aynı zamanda bu hükümler çerçevesinde yorumlanması istenen örf-i sultan dediğimiz rf kanunları da tatbik eder. Dolayısıyla kadının bir idareci olarak sorumluluğu çoktur. Bu durumun çok trajik neticeleri de

olmuştur. Mesela, IV. Murad Bağdat Seferi'ne çıktığı sırada karları kürenmeyen yollarından ötürü İznik kadısını astırmıştır; onun oradaki idari görevini aksattığı düşünülmüştür. Halil İnalcık Hocamızın yayınladığı 1595 tarihli adaletnamede padişahın birtakım görevlileri, “Sorumluluklarınızı yerine getirmezsensiz şu şu müeyyideleri uygulayım” diyerek tehdit ettiğinden bahsedilir. Aynı adaletnamede “Kadılar dahi dibekte dövölüp helak edildi” deniliyor.* Tabii hiçbir kadının dibekte dövölmesi söz konusu değildir ancak burada, “Kan siyaseti tatbik edilmeyeceği için katiyen rahat olmayın zira usulsüzlüğünüz dahilinde ben sizi kanınızı akıtmadan da öldürmeyi yani idam etmeyi bilirim” demek istenir.

Osmanlı kadısının terfi edip bir süre bekledikten sonra, tekrar daha üst bir rütbeye terfi etmesine mazuliyet denir. Azledilmek anlamına gelen mazuliyet bu anlamda olumsuz bir fiil değildir. Kadı, beklemesi neticesinde nihayet yüksek bir sancağa mevleviyet payesiyle tayin edilecektir. Kırklareli, o zamanki adıyla Kırkkilise'den gelen bir kadı bu uzun bekleyiş sırasında önemli bir sancak merkezi olan Manastır'a kadı olarak tayini için dilekçe verir ve ısrarda bulunur. “Orası çok mühim bir merkezdir ve senin buna tecrüben yetmez” denir. Kadı, “Kırk tane kiliseyi idare ettim, bir manastırı mı idare edemeyeceğim” cevabını verir. Hiç şüphesiz ki bu noktada hiyerarşiye, tecrübeye, tahsile ve imtihana dayanan bir denetim söz konusudur ki adliye ve mülkiyedeki birtakım yolsuzlukların, zaman zaman gerçekleşen bazı rüşvet olaylarının bu müesseseye zarar vermesi engellensin.

* Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Ekler kısmı, Kronik Kitap.

1826 Yeniçeri olayları (Vaka-yı Hayriyye) neticesinde, kadılık da hayli sarsıntı geçirdi. Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı zaman aslında yok olan tek şey sadece asker ocağı değildi. Öncelikle asayiş örgütü sarsıldı çünkü asesbaşı, subaşı gibi emniyet amirleri de bu ocaktandı. Karavulhane adı üzerinde karakollar yeniçeri ve kapıkulu askerinin, Kasımpaşa gibi yerler de tersane leventlerinin asayişini sağladığı yerlerdi. Kadi yaptırımcı kuvvet olarak bu sınıfa dayanıyordu. Bu ocağın kalkmasıyla kadıların belediye reisliği, mali görevler ve kale teftişi gibi görevleri de kalktı. Bir müddet sonra vakıflar ayrı bir nezaret olarak birleştirilince kadıların bunlardan da eli ayağı çektirildi. Nihayet idari anlamda mahkemeler kuruldu ve kadıların yargı görevleri de sadece bizim medeni hukuk alanı ve özel hukuk alanı dediğimiz davalara münhasır kaldı.

Bu noktada imparatorlukta medrese eğitiminin gerilediğini açıkça görüyoruz. Tanzimat'ta laik eğitim diğerlerine tercih edildi. Buna karşılık Osmanlı'nın fukaha yani fakihler, hukukçu sınıfı derhal gereken tedbiri aldı. Medresetü'l-Nüvvab veya Medresetü'l-Kudât yani nâib veya kadi medresesi dediğimiz bir hukuk mektebi tesis edildi. Burada şu konuyu da belirtmek gerekir ki II. Mahmud'un kurduğu hukuk mektebi olan Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin programı Batılı hukuka daha yakındı. Bu okulda Batı hukukuna dair birtakım branşlar hatta Roma hukuku okutulmaktaydı. Eski eğitim sisteminden farklı olarak tıpkı bugünkü hukuk fakültelerinin planı gibi günlük belirli saatlerde dersler yapılmakta, her dersin haftanın hangi günü ve saati yapılacağı belli olmakta, talebeler kadar hocalar da disipline edilmekteydi. Dolayısıyla bu sınıf, imparatorluğun adli hayatındaki görevini elde tutmayı başarmıştı. O kadar ki

Cumhuriyet ilan edilmiş, hatta Medeni Kanun'un kabulüyle tamamen Romanist bir hukuk düzenine geçilmiş, ilk zamanlarda önemli yargıçların hatta birtakım temyiz azalarının bile eski hukuk sınıfından ve bu kadı medresesinden çıktığı görülmüştür. Hukuk düzeni ve mülki sınıfları belirli bir eğitimden geçirerek merkezî idareyi kurmak ve koca bir imparatorluğun hukuk idare sistemini belirli esaslara raptedebilmek hiç şüphesiz ki bu son döneminin başarısıdır.

Osmanlı Devleti altı asırlık hayatı boyunca tarihteki diğer İslam imparatorluklarından bu alanda önemli farklılıklar gösterir. Kadı ve kazasker çok mühimdir. 17. yüzyılda şeyhülislamın ilmiye sınıfı içinde temayüz edene kadar (ki bu durum Kanuni Sultan Süleyman devrinde bilhassa Ebussuud Efendi'yle başlar) kadıların başındaki kadileşker yani asker kadısı demek olan Rumeli ve Anadolu kazaskeri efendiler önemliydi. Bunlar emperyal bir karar organı olan Divân-ı Hümayun'da yer alırlardı ancak şeyhülislam Divâna giremezdi.

İmparatorluk hayatımızda çok mühim müderris ve kadı aileleri vardır. Ebuishakzadeler, Karaçelebizadeler, Köprülüzadeler, Kiblelizadeler gibi ulema hanedanları, Osmanlı kültürünü geliştiren bir zümreydi. O sebeple bu sınıfı çok iyi bilmemiz ve bilhassa İstanbul'daki büyük mezarlıklardaki ulema hanedanlarına ve kadılara ait taşları tarihî belge olarak korumakta çok titiz davranmamız gerekir.

I

OSMANLI KADISI

OSMANLI KADISI

Tarihî Temeli ve Yargı Görevi

Müessesenin tarihî gelişimi: Kadılık İslam Ortaçağında ortaya çıkan bir idari ve adli görevdir. Kadı'nın sosyal-idari fonksiyonları değerlendirilirken on dört asırlık İslam tarihi içindeki evrimi göz önüne alınmadığından, bu kurumun İslam öncesi imparatorluklardan neleri, ne ölçüde miras aldığı üzerinde de durulmamıştır. Kadılık İslam hukuk tarihinin merkezinde yer alan bir memuriyettir. Osmanlı Devleti'nde ise kadı, genişleyen görevleriyle son Osmanlı çağına kadar en önemli mülki amir ve yargıçtır. Fakat bu görevin her toplumdaki üniversal bir ihtiyaca cevap verdiğine ve kamu otoritesi denen alanı kapsadığına şüphe yoktur. Toplumlar yargı erkini ve görevini bir makama devretmek zorundadırlar ve bu makam devamlılık, ayrıcalık, muafiyet ve otorite ile donatılmalıdır.

İslam Devleti'nde hakimlik görevini ilk olarak yürüten bizzat Hz. Muhammed'in kendisi olmuştur. İlk dört halife devrinde de hakimlik halifenin görevlerinden birini teşkil etmekteydi. Az zamanda devletin sınırlarının genişlemesi ve bürokratik işlemlerin artması, yargı alanında da bir görev bölüşümünü gerektirmiştir ki, bu yargı görevinin halife

tarafından *niyabet* usûlüyle tevcihi demektir. Halife Ömer ilk olarak Medine'ye *Ebu'l-Derda'yı*, Basra'ya da ashabdan *Şarihî*, Kûfe kadısı olarak da *Ebu Musa el-Aşar'ı* tayin etti. Mısır'ın fethinden sonra ise ilk olarak bu ülkede kadıların diyarın valisi tarafından tayini prensibi uygulandı.¹

İlk ve Ortaçağların bütün monarkları gibi İslam Devleti'nin yöneticileri de giderek adalet dağıtmayı ve uygulamayı mutlak olarak kendi görevleri arasında saymışlardır. Seçim yoluna hiç gidilmediği gibi son zamanlara kadar hükümdarın belirli zamanlarda dava dinlemesi ve en yüksek temyiz mercii olarak görevini yerine getirmesi ancak bu prensiple açıklanabilir. Yalnız şu var ki, hiçbir hükümdarın geniş bir ülkede bütün adli fonksiyonu bizzat yerine getirmesine imkân yoktur. Bu nedenle Şark ve Garp'ta hükümdarların kendi adına yargı yetki ve görevlerini yürütmeleri için hakimler tayin etmesi gibi, ilk halifelerden başlayarak İslam hükümdarları da yargı yetki ve görevlerini *niyabet* prensibine uyarak bir memura terk etmek geleneğini zorunlu olarak izlediler.

Böylelikle devletin uzak vilayetlerinde, bu görevli memur onun adına kanunların uygulanmasına, cezaî işlemlere ve ganimetin taksimine nezaret edecekti. Demombynes'e göre kadılık makamı Emevîler devrinde diğer adli tayinlerle birlikte ortaya çıkmış olup muhtemelen eski Suriye ve Bizans'ın etkilerinin mühim rolü olmuştur.² E. Tyan, kadıyı İslam cemaatinin reisi ve öte yandan bütün iktidarın sahibi olan halifenin (adli) hukuki işler alanında naibi olarak tarif ediyor.³ Bu İslam cemaatinin reisi olma keyfiyeti çok önemlidir; bir idareci olan kadı aynı zamanda idare edilenlerin bir şeriat adamı olarak temsilcisidir ve bu nedenle de

1 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 1, s. 258.

2 Demombynes, *The Muslim Institutions*, s. 152.

3 E. Tyan, "Kadı", *Encyclopedia of Islam*, new edit.

ahalinin hukukunu idare karşısında savunma hak ve yetkisine de sahiptir. Osmanlı devrinde mahallî halkın talepleri veya şikâyet ettikleri bir uygulamadan dolayı durumun tespitini istediği, bunun için *arz* yetkisini kullanarak merkeze bir arzuhal gönderdiği, maruzatta bulunduğu görülür.

Kadı, zamanın akışı içinde önceleri halife ve sonra valiler ve daha sonra da merkezdeki *kâdî'l-kudât* tarafından tayin edilmektedir. Adı geçen bu yüksek rütbeli memura *hâkimü'l-hükkâm* da deniyor⁴ ve azli için bazı nitelikler aranıyordu. Doktrine göre bir kadıda ilk İslamî devirde aranan niteliklerin başında mükemmel bir şer'î hukuk bilgisi gelmekteydi. Ne var ki, bu niteliklere sahip kimselere bol miktarda rastlamak mümkün olmadığından, zamanla makul ölçüde bir hukuk ve bilgi melekesine sahip olması yeterli görüldü. Esasen bu bilginin derecesi ve umumi noktaları üzerinde *dört Sünni hukuk mektebi (mezheb)*'nin arasında da farklılık gösteren görüşler vardır. Kısacası hukuk bilgisi kadıda aranan şartlar arasında ikincil bir önem gösterir duruma geldi. Bir kadının atanması için aşağıdaki niteliklerin bulunması gereklidir:⁵

- a) Reşid olmalı,
- b) Temyiz kudretine sahip olmalı,
- c) İman sahibi ve adil olmalı,
- d) Hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmalı,
- e) Bîtaraf olmalı,
- f) Nesebi sahih olmalı,
- g) Yeterli derecede hukuki bilgi sahibi olmalı,
- h) Erkek olmalı.

⁴ Demombynes, *age*, s.150.

⁵ Tomaw-Das Moslemische Recht, s. 193-194.

Bir kadın ne kadar bilgili ve gerekli niteliklere sahip olursa olsun kadı olamaz. Mamafih bu konuda istisnâ fikirler de ileri sürülmüştür. Örneğin mal ve cezaya ilişkin davalarda Ebu Hanife kadınların kaza hakkına cevaz veriyor.⁶ Pratikte ise yakın zamanlara kadar hiçbir toplumda kadınların böyle bir mesleğe girmediği göz önüne alınmalıdır. Bilinen bir istisna üzerinde burada durmalıdır: Halife Muktedir zamanında *Divanul-Mezâlim* (şikâyetlerin dinlendiği bir itiraz komisyonu) başkanlığı, Sumeyl adında bir kadın tarafından yürütülüyordu. (Bahriye Üçok, *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsiler*, A.Ü. İlâhiyat Fak., Ankara, 1968).

Kadı, adaleti her zaman tek başına uygular. *Monisme* İslam yargı usûlünün temel prensibidir.⁷ Bu konuya bir başka yazıda değinilecektir. Kadı'nın tayininde olduğu gibi azlinde de şu sebepler rol oynar:⁸

- a) Aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi,
- b) Kör, sağır, dilsiz olması,
- c) Görevinde irtikâb yoluna sapması veya kanunu ihlâl etmesi,
- d) İmanını kaybetmesi,
- e) Yolsuzluğunun anlaşılması,
- f) Bilgisizliği anlaşılır veya bizzat kendi açıklarsa dünyevî otorite onu azledebilir.

İmam veya onun adına yetkili amirlerce atanmayan kadı'nın görevine başlaması imkânsızdır.

Abbâsî devrindeki merkezîyetçi eğilim, kadıların Emevî devrinin tersine mutlak surette merkezden tayini geleneğini getirdi. Bu nedenle de merkezde *kâdî'l-kudât* denen

6 Ebulula Mardinli, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, s. 43.

7 E. Tyan, *Histoire de l'Organisation...*, s. 212, 213.

8 Tomaw, *age*, s. 2000.

makam sahibi ortaya çıktı.⁹ Gerçekte bu başkent kadısına verilen bir unvan ve görevdi. Kâdî'l-kudât sonraları gide rek halifenin en önemli şansölyelerinden biri haline geldi. Halifenin otoritesini temsilen kadıların tayini ve azli kâdî'l-kudât'ın ofisinin işiydi. Schacht bu kurumun Sasani-lerdeki *Mobedhan-ı mobedh* diye bilinen makamın bir türevi olduğunu belirtiyor ki, E. Tyan da aynı görüştedir.¹⁰ Harun er-Reşid devrine kadar başkent ve eyalet kadıları hiyerarşik bakımdan eşit durumdaydılar. H. 174/M.786 ve H.182/M. 798'de halife kâdî'l-kudât'ın görev ve yetkilerini kesinlikle tayin edip bu ofisi kurdu. Bu makamın geçirdiği evrim ilginçtir ve sonraki dönemler bakımından bilinmesi gereklidir. Abbasî iktidarı boyunca Bağdat kadısı bu unvan ve memuriyeti muhafaza etti. Fatımîler devrinde ise bunun benzeri bir örgüt Kahire'de meydana getirildi. Fakat miladi 12. asırdan itibaren her tarafta türeyen devletler bu görevi kendi egemenlik sahaları içine aktardılar.¹¹ Bilindiği üzere Abbasî devrinde kadılık iltizam suretiyle tevcih edilmeye başlandı. Bu dejenerasyonun bilinen ilk örneği H. 350/M. 961 senesinde görülmektedir.¹²

Memlûkler devrinde kadılar fukahadan çok, diğer görevliler arasından tayin edilmekteydiler. Her dört mezhep kendi kâdî'l-kudât'ına sahipti ki, bunların her biri kendi mezheplerinin hukuki mevzuatı dahilinde kadıların görevlerini kontrol ve atama, azil işleriyle görevliydi. Mısır'da Osmanlılar, sadece Hanefî kadısını bıraktılar.¹³ Mısır kadısı

9 Schacht, *Intorduction to Islamic Law*, s. 50-51.

10 E. Tyan, "Kadı", *Encyclopedia of Islam*, s. 374.

11 E. Tyan, *age*, s. 374.

12 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, s. 264. Corgi Zeydan'dan naklen.

13 Schimnel, *Der Kalif und Kadi*, s. 84.

Osmanlı devrinde bir yıl için atanırdı ve bu ülkenin diğer kadılarını tayin etmek onun göreviydi.¹⁴ Bu istisnaî durum Memlûk müessesesinin bir tür devamı olarak düşünülebilir. Bu sistem Memlûk devrinde Şam'da da uygulanmaktaydı. Sonraları Halep ve Mekke'de de uygulandı.¹⁵ Memlûklerde kadının tayini için kendisine yazılı bir belge verilir. Buna *tevki* denirdi.¹⁶ Göreceğimiz üzere Osmanlılarda da aynı sistem uygulanır ve berat verilirdi. Memlûklerde kadılık makamı kısa zaman sonra iltizamla tevcih edilmeye başlandı. Nitekim Lapidus 15. asrın ortasında Memlûk ülkesindeki bu sistemin tamamen yayıldığını belirtiyor.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadı'nın Tayini

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadı tayin edilmek birtakım niteliklere sahip olmak kadar, belirli bir tahsil düzeni ve hiyerarşik geçiş işlemine dayanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı ülkesinde adliye silki, klasik İslam devletlerine göre daha gelişmiş esaslara dayanan bir sistem, başlı başına bir meslek olarak görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilmiye sınıfı üç kategoride görevlendirilmekteydi. Bu kategoriye giren her grup belirli bir fonksiyon yüklenmiştir. Müderrisler öğretimle, müftüler ifta, yani fetva göreviyle, kadılar ise kaza (yargı) göreviyle yükümlüydüler.¹⁸ Osmanlı

14 Gabriel Baer, *Studies on the Social Study of Egypt*, s. 130-131.

15 Schimmel, *age*, s. 31.

16 *Age*, s. 32. Tevki'i alan kadı saraydan şehri alayla getirilirdi.

17 *Age*, s. 60-61. Ayrıca bakınız. Lapidus, *Muslim Cities*, s. 137. Daha 1280 yılında Şam valisi 1000 dinar karşılığında kadılık görevini iltizama verdi. Bu bir rüşvet olduğundan, vali ve kadı cezalandırıldı.

18 Bu konuda R. Jennigs, s. 42-44, chapt. III'de ilavelerde verildiği üzere, çoğu müftüden davalı veya davacı ilgili fetvayı alır, mahkemeye ibraz eder ve kabul görürdü.

kadıları bu hiyerarşi içinde mutlaka gerekli medrese tahsilini ve hukuk bilgisini kazanmış olmak zorundaydılar.¹⁹ Ancak bu ön şartta sahip olan medrese mezunu hiyerarşiye girebilirdi. Tabii bu kategoriler arasında yatay bir hareketlilik her zaman için söz konusu idi.

İlmiye sınıfının bu hiyerarşisi de dereceli olarak kurulmuştur. I. Murad devrinde Bursa kadısına kazasker unvanı verildi. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed İstanbul kadısı ile kazaskerin büro ve görevlerini ayırdı. H. 875/M. 1470'te İstanbul müftü ve kadısı da iki ayrı ofis oluşturdu. Müftü sonraları "Şeyhülislam" unvanını aldı, 1470'te ikinci bir kazaskerlik makamı ihdas edildi. Kanuni devrinde başkent müftüsü ilmiye ricalinin reisi olarak kabul edildi.²⁰ Bu arada meslekî eğitim bakımından en önemli olay Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman Medreseleri olmak gerekir.

Bu okulun öğrencileri *danişmend* diye adlandırılır, mezunları kadılık görevi için müracaat edebilir. Önce bir kadı mahkemesinde staj görmeleri gerekmektedir ki, bu önemli bir merkezin mahkemesi olacaktır. Adaylar bir seçimle, büyük kadılıklara en az beşer kişi olmak üzere stajyer olarak gönderilir. Mevleviyet payesini haiz bu kadıların yanında üç beş yıl çalışarak İstanbul'a gelir, bir sene de mülâzemet (adaylık, asistanlık) ile vakit geçirirler, ancak bundan sonra alt kademedeki kazalardan birinin kadılığına tayin edilirlerdi.²¹

Kadılar, padişah beratı ile tayin edilirdi. İlmiye mensuplarının tayin, azil ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri dairesi yapar. Yani kadı'nın mesleğe intisabında bu dairelerden birine dahil olması gerekiyor. Bu dairelerde *ruzname* denen deftere kaydedilir, meslekî terfi

19 Ö. L. Barkan, *İhtisab Kanunları*, s. 353.

20 Gibb, *Ottoman Poetry*, C. 2, s. 395; *İlmiye Salnamesi*, s. 376-377.

21 Akdağ, *İçtimai Tarih*, C. II, s. 76-77.

ve özlük işleri bu büroda yürütülürdü. Şayet bir kadı'nın tayini bu deftere kaydedilmemişse elindeki berat hükümsüzdür ve iptali gerekir. Özer Ergenç böyle bir olayın 16. asır sonunda Ankara kadısı olan İbadullah Şeyh için söz konusu olduğunu belirtiyor. 18 Safer 1010 (11 Ağustos 1601) tarihli beratla tayin edilen kadı'nın ruznamede kaydı olmadığından beratı iptal edilmiş ve 1605 senesinde kaydı yapılarak yeni berat verilmiş.²² Bunun yanında berat, tayin işleminin kanunî ispat belgesidir. Bunsuz görev, “beratsız fuzulî mahkeme kurmak” diye vasıflandırılır.²³ Buna bir örnek olarak Toturga kadısının kaza dairesine tecavüz ettiğini merkeze şikâyet eden Taraklı Yenicesi kadısını gösterebiliriz. Merkezden Toturga kadısına yazılan hükümde, kendi mahkemesi dairesinde oturmayıp, Taraklı Yenicesi kadısının mahkeme dairesinde *bila emr-i şeriffuzulen mahkeme kurduğu*, onun emvaline (para, gelir) gadr ettiği, bunu tekrarlamaması emrediliyor.²⁴

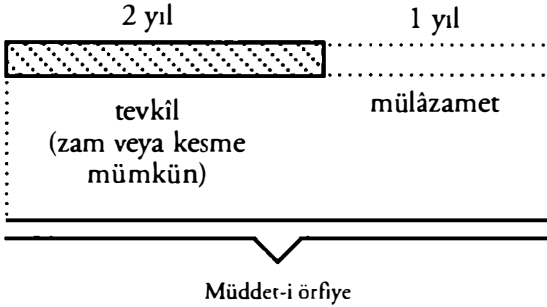
Kadıların göreve tayini ve görev yerlerindeki sürelerinin uzatılması veya kısa tutulması veya iki kadı'nın becayişleri ile ilgili zengin örnekler *kazasker ruzmançesi* dediğimiz

22 O. Ergenç, *Ankara-Konya*, s. 303.

23 The Oriental Institute of the University of Chicago, *Kanunnameler III*, A 58.

24 The Oriental Institute of the University of Chicago, *Kanunname III*, A 58, s. 23-(1) tarihsiz hüküm. Toturga kadısına hükümki, bilfiil Taraklı Yenicesi kadısı olan kıldvetu'l-kudat ve'l-hükkâm Mevlâna... ziyde fazluhu kadimde kadı oturu gelen mahkeme olan yerde oturmayıp, Taraklı Yenicesi kasabalarına gelub... köyünün.... kazılığında mahkeme kurub; bilâ-emr-i şerif *fuzulen kaziye* istima etmekle bunun kazılığı olan reayanın ekseri... idüb ihtilâl irüb ziyade zulüm ve teaddi ve mahsulat-ı külli gadr ve noksan... olunmak babında hükm-i hümayunum rica eylemeği... vardıkda, *emr-i şerif fuzulen varub mahkeme* kurub kaziye istima etmeyüb, Mevlâna-yı mumaillehyhin emvaline gadr itmeyesin, emr-i şerifimin mazmunıyla amel idüb hilâfına cevaz göstermeyesün, şöyle bileler...

defterlerde rastlanmaktadır. Müddet-i örfiye, bir kadı'nın genelde iki yıllık görev müddetidir. Görevin verilmesi için kullanılan tabir “sadaka etmek, edilmek”tir. Kadı, kaza da-iresine bu müddet zarfında mutasarrıf olur. Tabii sürenin kesilmesi veya zammedilmesi mümkündür.

Meselâ tevkil müddeti (2 yıl) dolmadan bir kazanın müddeti kesilip başkasına verildiğine dair bir kayıt: “Ak-çakazanlılık kazası kazasker-i esbak zamanında mevlâna Abdurrahman üzerinden gurre-i şehir-i mezburdan zabt etmek üzere Mevlâna Abdülganî’ye tevcih olunmuşken kazasker-i sabık zamanında Mevlâna Abdurrahman’ın müddet-i örfiyesine dört ay dahi zam olunmuşdu. Lakin Mevlana-i mezbur Abdülganî daîleri kaza-i mezbure hal-i mülâzemet ile nail olmağın zamm-ı mezburun üç ayı ref olunub, kaza-i mezburu Mevlana-i mezbur Abdülganî daîleri gurre-i Zilhicce’den masraf olmak ricasına, ...”

Bunun gibi ibka, yani müddeti bittiği halde göreve devam ettirme ile ilgili bir kayıt: “İbka-i kaza-i Ohri, Ohri kazası kazasker-i esbak zamanında bin elli sekiz Muharrem’i guresinden zabt etmek üzere mevlâna Ali’ye tevcih olunmuşken, kazasker-i sabık zamanında binelliyedi. Şevvali

ğurresinden beş ay bakiyye-i müddetini tek mil için *Palatamene* (?) kazasından Mevlâna Ahmed naklolunmağla mevlâna-i mezbur Ali daîleri tehir olunmuşdu. *Kaza-i* mezbur mevlâna Ali daîlerine 1058 Muharrem'i ğurresinden zabt etmek üzere *ibka* ve mukarrer kılınub....."²⁵

Gene, Tırhala kazasının, müddeti tamamlandıktan sonra, yine kaza-i mezkûrden üçyüz akçe ile (yevmiye) münfasıl olan, ihtiyar kadılardan müstahak olan Mehmed daîlerine misli ile sadaka buyurulmak ricasına binaen aynı yıl (1058) Zilkadesi başından verildiği... bu da bir uzatmadır.

Kazasker ruznamçesi bu gibi *ibka*, *zam*, *becayış* işlemlerine ait zengin örneklerle doludur (17. asra ait bu örnekler henüz müddet-i örfiyye oldukça riayet edildiğini gösteriyor. Asıl düzen bozukluğu 17. asırdan sonra olmalıdır ve muhtemelen 17. asırdaki bürokratik kargaşa ilmiye ve kaza silkinden çok, seyfiye sınıfından sancakbeyi ve beylerbeylerini ilgilendiren bir durum olmalıdır).

Kadı'nın Görev Süresi

Mahallî halk ile yakınlaşmamaları için olsa gerekir, kadıların tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Bu, hiyerarşide meydana gelmesi muhtemel olan tıkanıkları da önlemekteydi. Esasta süre için rütbe de esas tutulmuştur. Mevleviyet payesini haiz büyük kadılar genellikle bir sene, kaza kadıları ise 20 ay süreyle tayin edilir.²⁶ Ancak bu kunnameler kadar uygulamada da kesinlik kazanmış bir husus değildir. Bunu örnekleriyle gördük. M. Akdağ, bu

25 1058 tarihli bir kazasker ruznamçesi örneği. Bkz. ilgili hüküm için s. 1, vesika örneği.

26 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 94.

1-2 yıllık süreyi sebepsiz ve.örneksiz tekrarlamaktadır.²⁷ Tevkii *Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, “Kanun-ı kuzat-ı mevleviyyet ve kuzat-ı kasabat”da, “Kuzat-ı mevleviyyetin müddet-i örfiyeleri bir senedir. Ve kuzat-ı kasabatın iki senedir, Lakin fi zamanına iki seneden dört ay kesr ideler” diyor.²⁸ Yani sancak kadıları ve mevleviyyet payesini haiz olanlarla, kaza kadıları arasında görev süresi yönünden fark vardı. Mevleviyyet payelilerin yevmiyeleri 300-500 akçe arasında değişmekteydi. Mevleviyyet payesi ile anılan, bu büyük kadılıklar birkaç grupta toplanmıştı:

- 1) Haremeyn mevleviyyeti
- 2) Bilâd-ı hamse mevleviyyeti
- 3) Mahrec mevleviyyeti
- 4) Devriye mevleviyyeti.

Bu kategorilere şu büyük merkezlerin kadıları dahildir: 16. asırda İstanbul, Mekke, Medine kadılıkları Haremeyn mevleviyyeti, ondan sonra Bursa, Şam, Mısır, Edirne ve 18. asırda da Filibe Bilâd-ı hamse mevleviyyetleri; sonra Eyüp-Galata-Üsküdar, İzmir, Kudüs, Halep, Tırhala, Selanik, Sofya, Girit ilavesiyle Mahreç mevleviyyetleri ve bu kategorilerin sonuncusu olarak Devriye mevleviyyetini belirtmek gerekir: Bağdat, Ayıntab, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarb, Beyrut, Sivas, Adana, Çankırı ve Konya.²⁹

Diğer yandan kanunî görev süresinin pek işlemediğine dair bazı örnekler görülüyor. 16. asır sonunda Konya ve Ankara kadılarının görevleri 3 ay ile 16 ay arasında değişmekteydi. Konya şehrinin Devriye mevleviyyetlerinden biri

27 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Cilt II, s. 77.

28 *Milli Tettebular Mecmuası*, C. III, s. 591.

29 Uzunçarşılı, *age*, s. 100-102.

olarak 12 ay süre ile verilmesi gerektiği halde istisna söz konusudur.³⁰

Bir kadı, görev yerine tayin edilince “berat resmi” denen bir resim ödemesi gereklidir. Bu resim onun yevmiyesine göre değişir. Kançılara memurlarının aldığı, tayin işlemiyle ilgili bir meblağ olup, iltizam benzeri bir işlem sanmamak gerekir.³¹ Beratta kullanılan genel formül şöyledir: Örneğin “Engürü’nün tevabiinin kadılığın verüb tefviz kıldım”. Bundan sonra otoritesi, görevleri ve adli görev alanının sınırları belirtilir.³²

Sürelerin belirsizliği ve kanun hükmü hilâfına kısa tutulması, ciddi problemler doğurmuştur. En başta kadıların görev namusunda sarsıntılar meydana geldi. Görev sürelerini güven altına almak için gayrikanunî harcama ve rüşvet gibi yollara başvurdular. Sarf ettikleri parayı az zamanda fazlasıyla kazanmak için türlü yolsuzluklara saptılar.³³

Naibleri iltizam usûlü ile tayin, devre çıkmak, diğer idari otoritelerle birlikte cebren halkı soyan kanunsuz işlemler bu nedenle meydana gelmiş olmalıdır.³⁴

Kadıların diğer mülki erkânla olan ilişkileri de ilginçtir. Esasta bağımsız ve doğrudan merkeze bağlı olması gereken kadı, ilerde göreceğimiz gibi bazı konularda onlarla karşılıklı ilişki içindedir. Sancak kadısı öldüğünde, beylerbeyi

30 Ergenç, *age*, s. 117.

31 Uzunçarşılı, *age*, s. 111.

32 İnalçık, “Mahkeme”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 149.

33 Uriel Heyd, *Old Ottoman Criminal Law*, s. 214.

34 Bu konuda mufassal defterlerden alınan bir hükümde; “Kadıların, mahkemede oturmayıb; naib, kethüda ve ademleriyle çıkıp karye be karye gezüb, fıkaranın evlerine girib bedava yemek ve yemlerin ve akçelerin alduklan; resm-i kısmet (terake taksim harcı) için ölenlerin mirasını zorla yeniden taksim ettikleri, (cebren kısmet idüb) bunun önlenmesi emrediliyor. The Oriental Institute of the University of Chicago, C. A 58-II, s. 61.

İstanbul'dan tayin edilen kadı gelene kadar o vilayet ulemasından birini vekâleten tayin ederdi.³⁵ Esasen mülki amirlerle kadı'nın ilişkisi yardımlaşma ve müşavere esasına dayanır. Aralarında hiyerarşik bir ast üst münasebeti olmadığı, görevler bahsinde ele alınacaktır. Osmanlı idaresinde yetki görev ve kontrol bakımından ehl-i örf ve ilmiye mensupları arasında hassas bir denge kurulması, merkeziyetçi eğilimli, taşra idaresinin ana özelliğiyle ilgilidir. Bununla beraber Prof. Heyd'in yeterince örnek vermeden kadıyı beylerbeyinin astı bir görevli gibi ele alan görüşü ilginçtir.³⁶ Bu konuda aşırı yorum yapanlardan biri de Jennings'tir. Ona göre kadılar görevlerinde hem merkez (*imperial authority*) hem de vilayetteki beylerbeyi ve sancak beyi gibi otoriteler tarafından sınırlanmakta, etkilenmekte ve onlardan emir alarak faaliyet göstermektedirler.³⁷ Bu konuda Jennings, kadı için en önemli güvence olan "istiklâl-i mahkeme" ilkesini bertaraf ediyor. Gerçekte ise yazar kadı'nın hukukçu fonksiyonları ile mülki fonksiyonlarını birbirine karıştırmaktadır. Bir hukuk adamı ve şer'î hakim olarak o, daima bağımsızdır ve hükümdarın mutlak yetkiye sahip vekilidir. Bu konuda Osmanlı tarihinin yetkilileri kadar, burada verilen birkaç örnek de Jennings'le iştirak halinde değildir. Merkeziyetçi imparatorlukta bir mülki amir olarak kadı, tabiatıyla merkeze bağlı idi. Jennings kazasker ve şeyhülislamın da kadıyı sınırlayıcı otoriteler olduğunu söylüyor. Oysa bu iki makam hukuki, adli yolsuzlukları ve yanlışlığı önleyen temyiz makamı durumundadırlar. İslam hukukunda temyiz organı yoktur; fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî hükümet organları, mahallî

35 Uriel Heyd, *age*, s. 219.

36 Uriel Heyd, *age*, s. 219.

37 R. Jennings, *age*, chapter IV, s. 93-106.

uygulama ve haksızlıkları şikâyet üzerine gözden geçirir. Sadrazamın “ikinci divanı” ilmiye sınıfı mensubu olan kadılarının bazı mahkeme kararlarını gözden geçirip kınaması, bu gibi gelenek ve kurumlardandır. Bunun dışında kanun ve hukukun ihlâli cümlesinden, kadı mahkemesine yapılan müdahale olaylarının örneklerle verilmesi icap eder. Bu gibi olaylar ne kadar yaygındı? Bir kural olarak bu gibi müdahalelerin kadı mahkemesinin geneldeki muhtariyetini ilk elde önleyen, karara tesir eden bir durumları yoktur.³⁸ Uygulamada Osmanlı kadısının bağımsızca görevini yerine getirmesini engelleyen çevre, eyaletteki diğer mülki amirlerden çok, mahallî halkın önde gelenleridir. Kadının görevine müdahale eden, yalancı şahit (zor şahidi) tutan, olur olmaz düşmanını veya çekemediğini şikâyet edip adaleti zorla yanıltan (gammaz hükmi) kimselerin sayısı eksik değildir.³⁹ Evâil-i Rebiülahir 1004 (4-14 Aralık 1595) *Adaletnamesi* de, “şehir ve kasabalardaki bazı müteferrika ve dergâh-ı âlî çavuşlarının mahkemelerin işine sık sık müdahale edip, bu yolla zulüm ve eziyetlerini artırıp, fıkaraı tehdit edip ve soyduklarını, bu durumun önlenmesi gerektiğini” bildiriyor.⁴⁰

38 R. Jennings, *age*, chapter IV, s. 104-105.

39 The Oriental Institute of the University of Chicago, C. A 58, s. 61.

“Ahvalin südde-i saadetime arzuhal idüb... Karye-i mezburesi sakinlerinden... ve... ve... nam kimesneler kendü hallerinde olmayıb, şerir ve gammaz olub, daima kadı ve naib ve subaşı ve voyvoda... ve sair ehl-i örf taifesi yanlarına varıb il mesalihine karuşub, helâk vakı bazı mevadd isnad idüb, bunları ve sair fukarayı gammaz iylediklerinde ve... ve gâh müddei ve gâh şuhud ve gâh müzekki olmağla... nice akçeleri aldurub ve kendüleri dahi aldudklarından gayri müdahilleri olmayan işlere kavuşub... bunun emsali zulm ve teaddileri.” vs.....

40 İnalıcık, *Adaletnameler*, s. 107 (4-14 Aralık 1595).

“ve bazı şehirlerde ve kasabât ve nevâhîde sakin olan âsitane-i saadetim müteferrika ve dergâh-ı muallâm çavuşları kendü hallerinde olmayub,

Gerçekten geleneksel, tarımsal bünyeli bir toplumda, devlet sisteminin teorik yapısı, kadıların bağımsızlık ve doğrudan merkeze bağlılığını öngörse bile bunu sağlayacak bir örgüt ve mekanizmanın kurulması güçtü. Bu nedenle kadılar, zaman zaman gerek diğer mülki kadroların gerekse nüfuzlu eşrafın etkisi altına girebiliyordu.

Teorik olarak her yeni hükümdarın cülusundan sonra kadıların görevlerinin yeniden tayin ve tasdiki gerekliydi. Bu ilkeye dayanan Kanuni, tahta çıktığında bu işlem-den evvel, bütün kadıların teftişine karar verdi. Bu genel teftiş işleminden sonra birçok kadılar cahil ve ehliyetsiz görülmüştü.⁴¹

Kadıların Yargı Bölgesi

Kadı'nın kendi yargı bölgesi dahilinde çıkan olaylarda ve mahkemeye vâki müracaatlarda bir diğer bölümde sayacağımız kanuni sebeplerden biri mevcut olmadıkça, davaya bakmaktan veya olayın aydınlanması için gerekli teftişten kaçınması yasaktır. Bu gibi hallerde eyalet beylerbeyi veya merkezî devlet yetkilileri kendisine vazifesini hatırlatıp ihtarda bulunurlar. Kadı katl, bazı halde alacak ve benzeri davalar için keşif icap ettiğinde yanında ehl-i hibre ile olayı tespit etmek zorundadır. Nitekim evâil-i Cemaziyelevvel 991 (Mayıs 1583) tarihli bir hüküm Ankara kadısına, “Bacı kazasından Şaban'ın şikâyeti doğru ise, Gerede kazasından

muttasıl müdahili olmadığı mesâlih-i müslimine karuşub avân ve ensariyle (yardımcı ve yordakçısı) gâh beylerbeyi divanına ve gâh mahkemeye varub, hak hususları baturub, icra-yı ahkâm-ı şer'iyeye manî ve zulm ve teaddileri yevmen fe yevmen ziyade olub, fıkara zulm edenleri bu mer-tebeye varmış ki...” vs.

41 M. Cezar, *Levendler*, ves. 1, s. 375-77.

Seyfi kızı Banu'yu 100 altına nikâhladığı halde, Seyfi'nin mâni olduğu, şer'an lazım gelenin yapılması" nı bildiriyor.⁴²

Aynı şekilde Bursa kadısına yazılan bir hükümde, hakaret gördüğü halde davasına bakılmayan, dergâh-ı mualla çavuşlarından Ali Çavuş'un davasının görülmesini" emreliyor.⁴³ Aynı şekilde kadı, keşfe çıkmayı ihmal ettiğinden kendisine ihtar edilmiştir. Örneğin Ç. Uluçay, Manisa kadısına İstanbul'dan gönderilen bir emr-i şerifle, "Bir katl olayın keşif ve tahakkukunun yapılmasının" emredildiğini bildiriyor.⁴⁴ Naiblerin de bilirkîşi ile keşfe çıktığı biliniyor.⁴⁵ Örneğin, "Kiçi Haymana kazası Karapınar köyündeki bir katl için düzenlenen keşif zabtında, (Evâhir-i Receb 991) maktulün yengesinin, köle Uğurlı'nın ifade ve itirafları, Yabanabad subaşı Ahmed'in, Uğurlı'yı Ankara subaşısına teslim ettiği" sicile kaydedilmiştir.⁴⁶

Keşif ve bazı hukuki konularda bazen iki kadı'nın yazıştığı da görülür. Bu tür işbirliği monist yargılama prensibine aykırı değildir. Nitekim Ç. Uluçay, Manisa kadısının, nere kadısı olduğunu zikretmediği, İlyas adlı başka bir kadı ile hüccet, berat vs gibi konularda yazıştığını gösteriyor.⁴⁷

Kadıların yargı bölgeleri içindeki mükellefiyetlerini yerine getirme dışında, kendi yargı bölgeleri dışındaki işlere

42 Ogan, *1 No.lu Ankara*, s. 36, Nr. 85.

43 Dağlıoğlu, *Bursa*, s. 120-121, Nr. 190 993 (1585) tarihli hüküm.

44 Ç. Uluçay, *17. Asırda Saruhan*, s. 383, ves. 73 Recep 1004 tarihli.

45 Bu keşif ve tahkikat konusunda şer'iyye sicillerine dayanarak kaleme alınan bir eseri sitayişle zikretmeliyiz.

Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulamaları)*, İstanbul 1986, s. 76-78.

Hususa cezai davalarda kadı ve naiblerin soruşturma görevini teferruatıyla yerine getirmeleri gerekli ve zorunluydu.

46 Ogan, *1 No.lu Ankara*, s. 47-56, Nr. 191 ve 314-315.

47 Uluçay, *age*, ves. 69-70-71.

karışmamaları prensibi de önemlidir. Herkes ait olduğu bölge mahkemesinde yargılanır. Kadılar da kendi bölgesi dışındakilerin davasına bakamaz. Bu konudaki usûl meselelerine önümüzdeki bölümlerde değinilecektir. Tersine hareket edilirse, kadılar arasında çatışmalara ve hatta bölgesine tecavüz edilen kadı'nın merkeze şikâyeti görülmüştür (Yukarıda verilen örnekte, Toturga kadısının kendi mahkemesinde oturmayıp devre çıkarak, Taraklı Yenicesi reayasının işlerine bakması, mezkûr kadı'nın Toturga kadısını merkeze şikâyetine sebep olmuştur. Merkezden de mezkûr kadıya hitaben, “kadı olanlar kadimî mahkemede oturmak için” hükm-i şerif yazılmıştır). Gene aynı şekilde Çukurçak kadısının Ankara sancakbeyi ve kadısına, “bazı kadıların kendi bölgesine girib dava gördüklerini” şikâyet ettiğini, Dr. Ergenç belirtiyor: “Kazama gelüb, Müslümanlara ihtilâl virüb, mahsul-i kazama ğadr iderler.”⁴⁸

Diğer yandan kadılar Sultan'ın özel bir fermanıyla gereken halde başka kadıların bölgesindeki işlere bakabilirler.⁴⁹ Böyle bir duruma örnek, evâil-i Receb 990 tarihli Ankara müftüsü, kadısı ve Anadolu beylerbeyine yazılan bir emr-i şeriftir: “Bir dava niza'ı yüzünden Bayburd kadısının garazkârlık yaptığı, davacının elinden emr-i şerif, fetva ve sairenin cebren alınarak yakıldığı, hatta gönderilen mübaşirin de kadıya uyararak zulüm yaptığı bildirildiğinden mahalline gidilerek teftişi”ni emrediyor.⁵⁰ Kuşkusuz kadı kendi arzusu üzerine mahkeme merkezini değiştiremezdi. Yer seçimi ve tahvili merkezî hükümetin kararına bağlı idi. Bu gibi istekleri kadı yazdığı arzla saltanat makamına arz eder ve izin çıkardı.

48 Ergenç, *Ankara*, s. 118.

49 İnalçık, “Mahkeme”, s. 149.

50 Ogun, *1 No'lu Ankara*, s. 39, Nr. 105.

Osmanlı kadısı siyaset ile cezalandırılmazdı (İstisnası pek az ve reaksiyon yaratan bir kuraldır. Bilinen nadir istisnalardan biri IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında İznik kadısını idam ettirmesi ve Şeyhülislam'ın itirazı üzerine onun da sürülmesi ve şüpheli katliydı. Edirne Vak'ası ve Feyzullah Efendi'nin isyancılar tarafından uğratıldığı akıbet bu konunun çizgileri dışındadır).

Kadılık belirli eğitim ve stajdan geçen, terfi ve tayini belirli kurallara bağlı bir memuriyetti. Bu, Osmanlı devlet düzeninin önceki İslam devletlerine göre geliştirdiği bir meslek yoluydu. Yargıçlık yönü ağır basmakla birlikte taşra yönetiminde mülki ve mali görevleri de vardı.

II

OSMANLI KADISININ TAŞRA YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ

OSMANLI KADISININ TAŞRA YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ

OSMANLI KADISI, tarihî gelişimi ve hukuki teorik yapısı içinde etraflıca ele alınan bir konu olmasa gerektir. Bununla beraber yerli ve yabancı birçok yazar, imparatorluğun idari ve toplumsal yapısının kendine özgü bir yapısı olduğunu açıklarken sık sık Osmanlı kadısını örnek göstermişlerdir. Genellikle Osmanlı kadısının bu kendine özgü durumu üç kıstasa dayanarak açıklanmaktadır:

- a) Kadı'nın doğrudan merkeze bağlı olup, mahallî otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız olması,
- b) Yargı yanında mülki ve mali konularda da sorumlu bir yönetici olması,
- c) Belirli bir hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olması ve bir yerdeki görev süresinin belirli ve kısa olması.

Bu üç kıstas kuşkusuz ki, kadılık kurumu üzerinde ayrıntılı incelemelere girişildiği takdirde doğruluğundan kaybedebilir. Nitekim yapılan bazı son araştırmalar ve bulgular bu üç kıstasla kadı'nın tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu bölümde bu konulara, zaman zaman eski kaynaklara ve zaman zaman da modern araştırmaların bulgularına değinilerek yaklaşılmaya çalışılacaktır. Konuya girmeden önce şu kadarına değinmek gerekir ki, Osmanlı kadısının

görevli olduğu yerlerde gerek mülki ve askerî temsilciler, gerekse mahallî nüfuz gruplarının etkisi altında kaldığını gösteren örnekleri gördük ve bu bölümde de göreceğiz.¹ Diğer yandan araştırılması gereken bir konu diğer geleneksel toplumlar da özellikle feodal Avrupa'da yargıçların benzeri fonksiyonlara sahip olup olmadığıdır.² Burada konuyu yalnız kadı'nın mülki ve beledî alandaki fonksiyonlarını açıklamakla sınırlamak amacındayız.

Kadı'nın Görev Birliği Üzerine

Teoride ve uygulamada kadı genel olarak sivil (medenî) ve cezaî dediğimiz davalara bakar. Fakat görevinin şer'î niteliği, kadı'nın idari birtakım görevleri de yürütmesini, denetlemesini gerektirirdi.³ Bu nedenle cami, vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar her alanda onu baş sorumlu olarak görmek mümkündür. Bu görev birliğini sadece Ortadoğu ülkelerinin şehir yargıçları olan kadıya özgü bir nitelik saymamak gerekir. Unutmayalım ki, Ortaçağ Avrupa şehirlerinde de benzer durum vardı. Bürgermeister veya Londra'daki Lord Mayor'un bu iki fonksiyona sahip olduğunu hatırlamak yeterlidir. Kadı'nın idare adamlığı yanında cemaatin reisi olma konumu şer'î bir konumdu ve görevin özgün bir tarafıydı. Nitekim cemaatin şer'î lideri olarak bazı şikâyet ve taleplerini merkeze arz ederdi.

- 1 Beylerbeyi ve sancakbeyi ile ilişkileri dışında mahkemeye gadr edenlerden şikâyet ve özellikle buhranlı dönemlerde kadıların görevlerini yerine getiremeyeşi ilginç durumlardır.
- 2 Lord Maire, Bürgermeister veya İspanya'daki Alcad'ın görevleri bütünüyle Osmanlı kadılık kurumu ile ilgili ve benzerlikler göstermektedirler.
- 3 E. Tyan, "Kadı", *The Encyclopedia of Islam*, new edit.

Esasen kadı'nın yargıçlık görevinin geçirdiği gelişme de şöyle özetlenebilir:

Emevî devrinde kadılar, valilerin hukuk işleri danışmanı (şansölyesi) derecesinde oldukları sürece, cezaî davalar ve infaz konusu tamamıyla idari amirlerin yetki ve görevi bütününden idi. Fakat daha Abbasîlerin ilk devirlerinde kadı'nın bürosu genel idareden ayrılınca bu görevler ona yüklendi ve görevleri yargının da dışına taşmaya başladı.⁴ Bunun kaçınılmaz bir sonuç olduğu açıktır.

Bu nedenle Osmanlı kadılığı'nın geçirdiği kurumsal evrim gereği sadece yargı ile değil, aynı zamanda mülki, beledi görevler ile de yükümlü olması doğaldır. Esasen kurumun niteliği icabı bu görevleri bu şekilde birbirinden kesinlikle ayırıp kategoriler halinde incelemek de pek mümkün görünmüyor. Her halükârda şer'î hukukun uygulayıcısı olan kadı'nın tek görevi yargı değildi. Sanatkâr ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kural-ların gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiyat tespit ve kontrolü, diğer yandan şehirlerin alt-yapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak gibi, hepsi ayrılmaz bir bölüm teşkil eden çeşitli görevleri vardı. Asayiş konusunda subaşı, asesbaşı gibi görevlilerle yakın işbirliği içindeydi. Yine bölgesinin din işleri görevlilerini atama için ilgili merciye onun arzı gerekirdi.

Esasen Memlûklerde de kadı'nın başlıca vazifelerinden biri camideki görevlileri tayin etmektir.⁵ Osmanlı kadılarının bu konuda ilgiliyi doğrudan tayin etmek yerine, tayin

4 Schacht, *Introduction to Islamic Law*, s. 50.

5 Lapidus, *Muslim Cities...*, s. 136.

için *arz yetkisi* vardı ki, uygulamada merkezî devlet nezdinde bu görevin fiilen yetkili temsilcisi o sayılabilir. Örneğin 25 Safer 985 (1577) tarihli bir fermana, “İstanbul kadısına; camilerdeki birçok hatib ve imamın nâ-ehil ve cahil oldukları, bunun teftiş olunub bir imtihana tâbi tutularak ehil olanların ibkası ve sairinin azli için arz eylesin” deniyor.⁶ Diğer bazı vesikalar bunun gibi umumi bir teftiş veya normal hallerde dua-gû, müezzin, kandilci tayini için aynı şekilde o mahal kadısının meseleyi merkeze arz ettiğini ve tayin beratinin gönderildiğini göstermektedir.⁷

Diğer İslam devletlerinin klasik devirdeki teşkilatına kıyasla Osmanlı kadısı gerek görev gerekse otorite ve yetki bakımından daha gelişkin bir yönetim ve hukuk adamı kişiliğine sahip gibi görünmektedir. Kadıya yardımcı olan diğer kamu görevlilerinden ilgili bölümde söz edilecektir. Esasen beledî, mülki vs diye tasnif edilen birçok görevlerinin onun hukukçu fonksiyonu ve mahkeme kurumunun işleyişi içinde düşünülmesi gereklidir. Klasik hukukçuların muamelât, münâkehât ve ukubât (ceza hukuku işlemleri) olarak üç kategoriye ayırdığı bu görevleri şöylece sıralayabiliriz:

6 A. Refik, *10. Asr-ı Hicride İstanbul*, s. 35 ves. 4.

7 Örneğin Topkapı Sarayı Arşivi'nden Prof. İnalcık'ın elde ettiği bir berat vesika 1726. Zilkade 1072 tarihli bu beratla “İskenderiye (Şkodra) Kalesi Mehmet Han Cami-i şerifi müezzinliğine beş akçe yevmiye ile, İskenderiye Kadısı Mehmed'in arzı üzerine Süleyman halifenin tayin olduğunu belirtiyor. (Maaşı cizye hasılından verilecektir) gene Receb 1071 tarihli bir berat; “dua-gûların zaman geçince isimleri değiştiği; bu nedenle İskenderiye'de de buna lâıyk olanların isim tesbit ve tahriri, bu mayanda Bayezid Han Camii'ne de Muhammed Halife'nin ölümü üzerine İbrahim'in dua-gû tayin olunub (5 akça yevmiye ile) bunun kadı Hüseyin Efendi'nin arzı üzerine yapıldığı, (1726 Nr. Berat TSA). Gene 1071 Receb tarihli beratda; aynı şehirde Mehmed Han Camii'ne, Veli'nin 7 akça yevmiye ile aynı usûl üzere kandilci tayin olduğunu belirtiyor. (Ves. 1726).

- 1) Naib, müteveli, imam, hatib vs tayini,
- 2) Noterlik görevleri, vakfiye tanzim ve tescili, vasî tayini, yetim mallarının idaresi, nafaka tayini, alacak senedi (hüccet) ve kefalet vs. gibi senetlerin tanzimi,⁸
- 3) Miras, evlilik akdi tanzimi,
- 4) Tapu sicil muhafızlığı (kent arazisi üzerinde emlak alım satım kaydı)
- 5) İnfaz hakimliği görevi,⁹
- 6) Mülki görevleri, vüzera haslarının kontrolü, narh tespiti, lonca teftişi, iaşe, kale dizdarları teftişi, mukataa işlerinin kontrol ve kaydı, ordunun iaşe ve ibatesine yardım,¹⁰ birtakım dinî grup ve zaviye ve tekkelerin ahvalini teftiş ve gözetme vs.

Bütün bu işlemlere dair örneklere şer'iyye sicillerinde, mühimme kayıtlarında bol bol rastlanmaktadır.

Bu sayılan görevleri yerine getirmek için, Osmanlı kadısının merkezle doğrudan yazışma hakkı vardır. Buna *arz* yetkisi denir. Bu yetkiyi bazen cemaatin taleplerini temsil eden de yerine getirir. Bir şeriat adamı olarak bu görevi de vardır. Gerçekte kadi'nın amiri eyalet beylerbeyi veya sancakbeyi değil, kazaskerlik dairesidir. (Anadolu veya Rumeli Kazaskeri) diğer mülki erkân (ehl-i örf) icraî otoriteyi gerektiren konularda ona yardım ile mükelleftir. Tabii kadi'ya görevini hatırlatmak ve ihmali önleyerek, adaleti yerine getirmesini her konuda sağlamak bu grubun görevidir.

8 Ongan, *1 No'lu Ankara Sicili*, Nr. 1212, s. 9. Ç - nafaka ve vasi tayini ile ilgili hüküm yine *age*, s. 99, Nr. 1298.

9 Bu konuda Ortaçağ Alman şehirlerinde şehir hakimi görevli olup, yanında Blutrichter diye bir görevli vardı. Schweigger seyahatnamesinde bu benzetmeyi yapıyor. (Subaşına Blutrichter deniyor.) İlber Ortaylı, Schweigger, *SBF Dergisi*, C. XXVII, N. 4, s. 159.

10 İaşe temini yanında, ordu geçerken civar köylüleri bir yükümlülük olarak cebren Pazar kurmağa sevk etmek. Buna *sürsat* denmektedir.

Kadıların Görev Bölgesi ve Mekân Bakımından Görevine Yardımcı Olanlar

Her kadı belli bir kaza veya sancak bölgesine tayin edilir. Her iki halde de kendisine ait görevleri bu bölge dahilindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükelleftir. Tabiatıyla kadı böyle geniş bir sahanın her tarafında, bu görevleri bizzat yerine getiremeyeceği için mekânsal düzeyde kendine bazı yardımcıları seçer. Böylece fiziki alandan doğan yatay bir hiyerarşi ortaya çıkar. Bu alan içinde amir, kadı'nın bizzat kendisidir.

Kadı, kaza dairesi dahilindeki küçük ünitelerin, yani her nahiyenin başına bir naib tayin eder. Naib, kendi bölgesi dahilinde kadı'nın fonksiyonlarını görür. Ancak bu konuda hiyerarşik yetki ve denetim üstünlüğünün bizzat kadıda bulunduğu şüphe yoktur. Kadı'nın naib tayin etmesi usûlü özellikle Memlûklerde pek aşîkârdır. Bu müessese Memlûk Devleti'nde zamanla bozuldu ve başkadı'nın (kâdî'l-kudât) istismarı konusu oldu. Öyle ki, H. 731/M.1331'de Kahire'deki kâdî'l-kudât bölgesi dahilinde elli tane naib tayin edilmişti. Sultan bunların sayısını düşürdü ve H. 782/M. 1380'de bir fermanla her kadı'nın ancak dört naib tayin edebileceğini emretti. Fakat H. 819/M. 1416'da bunların sayısı gene 200'ü buldu ve Sultan bir fermanla bunların sayısını on olarak tespit etti.¹¹

Osmanlı kadısı da aynı şekilde naib tayin eder, ancak bunların sayısını kendi arzusu ile artıramaz. Yeni bir naib tayini ile bölgesi dahilinde mahkeme kurması için, bunun gereğini merkeze arz etmesi, tayin ve kuruluş (ihdas) iznini alması gerekirdi. Örneğin, 2 Safer 994 (23 Ocak 1586)

11 Lapidus, *Muslim Cities*, s. 136.

tarhli bir hükümde, saltanat makamı İstanbul kadısına, “İstanbul’da beş mahkeme olup bunların yeterli olmadığını, hususen kış mevsiminde uzaktan gelmenin zor olduğunu bildirmişsin. Tahkik edip gereken yerde bir mahkeme ihdas edüb, icra-yı ahkâm-ı şer’iyye eylesin”¹² diyor. Daha 15. asırda şehirde 13 nahiye olduğu bilindiğine göre,¹³ demek ki her nahiyede naib bulunmuyordu. Burada zikredilen bölgede görüldüğü üzere, naib mahkemesi kurulacak yerin diğer semtlere olan mesafesi ve o bölgenin nüfus ve iş hacmi en mühim rolü oynamalıdır. Anadolu’da bunun ne gibi bir kıstasa göre seçildiği ve belirli bölgelerdeki nitelikleri hâvi listelere rastlayamadım. Ama her halde mekânsal bir dağılım göz önüne alınmalıdır. Kısacası niyabet Osmanlı idaresinde belirli bir bölgede adli ve mülki alanda kadıyı temsil eden kurumdur.

Kadı, naib tayin ederken umumiyetle o mahallin ulemasından olanları seçer. Bunlar o yerin medreselerinden icazet almış kimselerdir. Bu gibiler bazen kadı’nın maiyetindeki işlere de tayin edilirler. Zira göreceğimiz üzere mahkeme personelinin de belirli bir tahsil ve hukuk bilgisine sahip kimseler olması gereklidir. Genellikle mahallî medreselerdeki müderrislerden, bazı ahvalde keşif vs gibi davaya ilişkin konularda adli yardımcı olarak da yararlanılıyordu. Dr. Ergenç bu gibi kimselerden iki kişiyi Ankara kadısının Murtazabad kazasına tayin ettiğini zikrediyor.¹⁴

Naiblerin görevleri, kadı adına onun görevlerini ifa etmektir. Davalara bakmak, gerektiğinde keşfe çıkmak, görevlerinin başlıcasıdır. Ancak mülki otorite olup olmadıkları ve

12 A. Refik, *16. Asırda İstanbul*, s. 30.

13 H. İncalcık, *İstanbul*, s. 239.

14 Ergenç, *Ankara*, s. 122.

kadı'nın yetki sahasına giren her işlemi icraya yetkili olup olmadıkları kesinlikle belli değildir. Sicillerde naiblerin normal hususî hukuk davaları dışında katl, hırsızlık gibi olaylarda keşifle görevlendirildiklerine dair birçok kayda rastlanıyor. Örneğin, 1583 yılına ait şer'iyye sicilinin 191 no'lu hükmü, "Kiçi Haymana kazası naibinin ve şuhudu'l-halin keşfe çıktığını" belirtiyor¹⁵ (Buradaki şuhudu'l-hal, ahali, esnaf ve medreselilerden seçilip görevlendirilmiş bir grup olmalıdır). Naibler görevlerini kötüye kullandıklarında kadı tarafından azledilirler. Bazı halde merkezî hükümet kadıyı, naibini azletmesi için ikaz eder veya emir verir.¹⁶

16. asır sonlarından itibaren kadılar usûlsüz olarak naibleri iltizam usûlü ile tayine başladılar. Merkezî hükümetin bu uygulamayı şiddetle yasaklamasına rağmen yolsuzluk ve adaletsizliği artıran bir usûl olarak yerleşmeye başladı. Örneğin evâil-i Zilkade 1006 (1595) tarihli *adaletname*, böyle naib tayinini şiddetle yasaklıyor.¹⁷

Mekânsal (yatay) hiyerarşide naiblerden sonra kadıların en önemli yardımcısı olarak mahalle biriminin başındaki imamları sayabiliriz. Tabii imamın hukuk adamı ve yargı görevlisi olarak hiçbir rolü yoktu. Belki bazı anlaşmazlıkları, bir cemaat üyelerinin yakınlık havası içinde çözmekte rolü oluyordu (Muhtarlık II. Mahmud devrinde ihdas edildi).

Osmanlı mahallesi bir cami veya bir kilisenin etrafında biçimlenen organik bir ünedir. Bu topluluğun ortak bir din, menşe ve kültüre dayanan özelliği göz önünde tutulmalıdır. Pratikte her mahalle kendi okuluna ve diğer altyapısal tesislerine sahipti. Bunlar vakıf ve bağışlarla yaşıyordu.

15 Ongan, *1 No.lu Sicil*, s. 191.

16 Dağlıoğlu, *Bursa*, s. 5, Nr. 32. Mudanya naibinin azline dair İstanbul'dan 972 (1562) tarihli hüküm.

17 İnalçık, *Adaletnameler*, İstanbul, s. 229.

İmam, mahallenin yöneticisi ve temsilcisi olarak kadı tarafından onun arzı ile tayin ve kontrol edilirdi.

Bu mekânsal hiyerarşik dağılıma bir örnek olarak İstanbul'u alabiliriz: Fetihten 70 yıl sonra şehirde 13 nahiye vardı.¹⁸ Her nahiyenin müteaddit mahalleleri vardı. 17. asırda bugünkü İstanbul, başta surlar dahilindeki İstanbul sonra Galata, Eyüp ve Üsküdar (bilâd-ı selâse) olmak üzere dört tane kadı tarafından idare ediliyordu. İstanbul kadısının 17. asırda kendi bölgesi dahilinde 26 naib tayin ettiğini Osman Nuri Bey bildiriyor. Bu 26 naib, surların dışında Çatalca'ya kadar uzanan 700 köyün dahil olduğu bir alanda, kadının temsilcisi olarak görev yapardı. Galata kadısı aynı şekilde civardaki 300 köy üzerine 44 naib tayin ediyordu. Medine-i Üsküdar mevleviyeti (mollalık, kadılık) 5 naibliğe sahipti.¹⁹ Bu sınırlar kadı'nın yargı ve yönetim bölgesi olup bu bölgenin dışında yetkileri yoktur.

Taşrada ise 16. asır sonlarından itibaren kadıların yargı bölgeleri dahilinde devre çıkması gibi bir usûlsüzlüğün yerleştiği görülmektedir. Normal olarak belki naiblerin teftiş veya keşif gibi işlemler için makul sayıda adamlarıyla köy ve nahiyelere gitmeleri gerekirken; köy köy, çoğun diğer mülki ve askerî amirler ve kalabalık bir maiyetle gezip, reayanın bedava yem ve yemeğini alıp, resm-i kısmet için zorla dava görmek,²⁰ talep harici tereke taksimi veya normal ölüm ve

18 Agm, s. 229.

19 Osm. Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, s. 300; Evliya Çelebi, C. I, s. 396-432-472'den naklen.

20 H. İnalçık, *Adaletnameler*, s. 129 ve 138'den bir örnek: "rûsum-ı kısmete gâdr iylemişiz tekrar kısmet lâzımdır deyu kısmet ıdüb asker müteveffa muhallefatı ikişer ve üçer kere bu tarikle kısmet olunmayla gene "naib olanlar kadiini ne mahalde oturub, icra-ı ahkam-ı şer'iyye idegelmişler ise ol mahalde oturub ve davet olunmayin çıkub karye be karye gezmeyenler".

kaza sonucu ölümlerden cerime almak gibi yolsuzluklara başvurmaktadırlar. Bu konuda başta Prof. H. İnalçık'ın yayınlayıp açıkladığı "Adaletnameler" olmak üzere yayınlanan başka belgeler de vardır.²¹ Benzer usulsüzlüğü kadıların naibleri de kendi bölgelerinde tekrarlamaktaydılar. Bu durumun geniş ölçüde devrin enflasyonist konjonktürü ve iktisadî krizle ilgili olduğu, kadıların fazla kazanç için bu yola başvurdıkları anlaşıyor.

Bu tür örnek olayların artışı niyabet ve kadılıkta tayin müessesesinin bozulması ile de yakından ilgili olmalıdır. Naib tayini iltizam benzeri usulle yapılmaya başlamıştı.

Kadı'nın Mülki Görevinde Kendisine Yardımcı Olanlar

Belirtildiği üzere kadı Osmanlı şehrinde, şeriat adamı olarak diğer görevlilerle yakın bir işbirliği içindedir ve görevleri de bu nedenle salt bir yargı organı olmanın ötesine taşar. Bu görevlere şehrin yönetimi, asayiş, esnaf loncalarının denetimi, üretimin, pazar yerlerinin kontrolü, narh ve fiyat kontrolü olarak saymıştık. Bunun dışında vakıfları, okul ve camilerin yönetimini denetlemek onun başlıca görevleridir. Gene imar nizamı, temizlik ve diğer altyapısal hizmetlerin görülmesinde müeyyideci bir otorite olarak rol oynar. Bütün bu görevlerde de kendisine birtakım memurlar yardımcıdır.

21 The Oriental Institute of the University of Chicago, *Kanunnameler III*, A. 58-Nr. 61-II'den bir örnek: "Darendeğani ferman-ı hümayun... südde-i sadetime umûr ve arzuhal gönderüb... nam kadı kadimden kadı otura geldiği mahkemede oturmayub naib ve kethüdası ve ademleriyle çıkub karye be karye gezüb, fukaranın ehl-i iyallarıyla sakin oldukları evlerine konub, müft ve meccanen yem ve yemeklerin aldugundan gayri, akçelerin alub ve içlerinden biri fevt oldukda veresesinden cebren kısmet idüb..." Ayrıca diğer bir örnek için bkz. Ç. Uluçay, *16 Asırda Saruhan'da Eşkıyalık*, s. 112.

Esasen kadı icracı otoritelerle, onlar da kadıyla yakın işbirliğinde bulunmak zorundadırlar:

Kadı'nın asayiş işlemi için işbirliğinde bulunduğu memurlar ve diğer görevliler şunlardır:

Subaşı: Osmanlı devrinin başlangıcında merkezden tayin edilirdi. 16. asır sonlarından itibaren beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından onlara bağlı bir memur olarak tayin edilmeye başladı. Subaşının asayişle ilgili görevleri sadece şehir içine mahsus değildir.²² Esasen her sancak, kazaya tekâbül eden subaşılıklara ayrılmıştır. Subaşının tayinini beylerbeyi veya sancakbeyi bir mektupla kadıya bildirir ve bu durum sicile kaydolunur.²³ İki görevi vardır: Birincisi *bad-ı heva* adı altında toplanan cürm-i cinayet, niyabet, resm-i arûsâne gibi vergileri toplamaktır ki (mali görev), ikinci görev de bu mali göreve ilişkin olarak kolluk görevini yerine getirmektir. Kolluk görevi aslında geleneksel idare sisteminde yargı bölümünden bir görev olup, kadıya ait olması gerekir.²⁴ Ancak kadı'nın kolluk görevini vekâleten subaşıya bıraktığı malumdur. Subaşı bu görevi onun adına yerine getirir ve ehl-i örf tendir. Bu nedenle kadı'nın hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak ve kadı'nın suçlu görüp hüküm verdiklerini cezalandırmak onun görevidir. Şüpheli kimseleri takip edip yakalamak hakkıdır. Ancak kadı hükmü olmaksızın cezalandıramaz. Bu yüzden gece gündüz bu

22 Ergenç, *Ankara-Konya*, s. 94.

23 R. Jennings, *Kayseri*, s. 59'da, Kayseri subaşısının sancakbeyi tarafından tayin edildiği örneğini veriyor.

24 Schweigger'in seyahatnamesinde, Alman şehirlerindeki *Profos* veya *Blutrichter*'i subaşına benzeterek açıklaması fonksiyonel bakımdan anlamlı bir örnektir.

gibileri mahkemeye sevk etmek yetkisi vardır.²⁵ Subaşı bir anlamda adli zabıta, diğer anlamda en yüksek emniyet görevlilerinden biri ve infaz memuru olarak Osmanlı kadısının en başta gelen yardımcısıydı.

Yasakçılar (Asesler): Subaşının yanında, sancakbeyi tarafından atanan yeterince ases (yasakçı) bulunur. Bunlar geceleri çarşı ve pazar yerlerini beklerlerdi. Şehrin neresinde ne kadar ases bekleyeceği kanunnamelerde belirtilmişti. Görevleri karşılığında, asesler dükkân sahiplerinden belirli bir ücret alırdı. Bu ücret geliri beylerbeyi veya sancakbeyine tahsis edilmiştir. Asesbaşılık genellikle 16. asırdan itibaren mukataaya veriliyordu. Bunlar, hırsızlık olayında ihmalleri görülürse tazminatla yükümlü idiler.²⁶ Bir örnek “Rodocuk (Tekirdağ) bağlarına korucu ve yasakçı lazım olduğundan, dergâh-ı muallâ yayabaşlarından İskender Subaşı yasakçı tayin edildiği, mektub-ı şer’iyle ilâm olunmağın; kasaba-i mezbure ahalisi Müslüman ve kefereleri meclis-i şer’e (kadı mahkemesi) cem olub; mezbur İskender subaşı ve yoldaşlarından altı nefer kimesneye tarih-i siciliden (kadı siciline kayıttan) günde yirmi akçe tayin eyleyüb... (*Rodocuk Şeriyeye Sicili*, Nr. 1511, s. 28, 14 CA 957/31 Mayıs 1550)” hükmüdür. Kuşkusuz görevlilerin kontrolü, kadıya ve naiblere aittir. İhale ile verilen bu görevin yerine getirilmesine dikkat ederlerdi.

16. asır sonlarından itibaren asayişsizliğin artması dolayısıyla subaşılar takviye kuvvet olarak yasakçılar verildi. Yasakçılar şehir asayişinde subaşı ve kadı’nın yardımcısı olarak

25 Ergenç, *Ankara*, s. 95-96.

26 O. Ergenç, *Ankara*, s. 97-98’den örnek: 9 Şaban 978 tarihli Konya Sicili’nde; “Asesbaşılık mukataası 50 altına beylerbeyi kethüdası Mehmet bin Hamza’ya” veriliyor.

olağanüstü şartlar dolayısıyla ortaya çıktılar. Bu kuvveti genellikle kapıkulu askeri meydana getiriyordu.²⁷ Özellikle 16. asır sonlarında sahte kapıkulu olarak ortaya çıkanları takip ve yakalamak da bunların görevleriydi.

Kale dizdarları: Beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı'nın denetimi altında şehrin iç kalesinin -ki hazine ve mühim evrak buradadır- müdafaa ve inzibatından sorumlu olan dizdar ve kale erlerini de kadının yardımcısı olan ehl-i örf arasında saymak gerekir. Tabii bu takımın teftişi de kadıya ait bir görevdi. Kale dizdarlarının teftişi konusunda sayısız örneklerden birini verebiliriz: Yoros Kalesi dizdarı Sadullah'ın kale içindeki evleri otluk olarak doldurduğu ve gece bağ ve bahçesine gidip kale hıfzında bulunmadığı için Yoros kadısına teftiş etmesi için divan-ı hümayundan hüküm gönderiliyor (BA, *Mühimme* 3, s. 66-27, 21 N 966/27 Haziran 1559).

Osmanlı kadıları, sancakbeyi veya beylerbeyinin devamlı sefere gittikleri göz önüne alınırsa, esasında şehir yönetiminin ve güvenliğinin birinci derecede sorumlu amiriydi. Görevinin dinî niteliği gereği, birçok müessese üzerinde meşru ve doğal görülen, sıkı bir denetim yetkisi de vardı. Buraya kadar saydığımız örf ehli dışında kadı'nın esnaf ileri gelenleri, ayân ve eşraf ile de teması bulunup, bu gruplar nezdinde önemli yardımcılara sahip olduğunu belirtmek gerekir. Esnaf ileri gelenleriyle sadece narh tespiti, lonca işlemlerine nezaret ve lonca kethüda ve yiğitbaşlarının tayin ve kaydı gibi konularda değil; asayiş işlerinde de işbirliği etmiştir. Örneğin 1599 yılında Ankara kadısı esnafın ileri gelenleriyle birlikte, ahaliyi Celali eşkıyasının saldırılarına karşı organize etmişti.²⁸ Yine üretim ve zanaat

27 *Age*, s. 99-108.

28 Ergenç, *Ankara*, s. 136, 21 Zilkade 1007/17 Haziran 1599 tarihli sicil kaydından.

dallarının denetiminde ve iktisadî tedbirler alınırken aynı yol izlenmiştir.²⁹

Şehirler ve civarındaki tekke ve zaviyelerdeki tarikat ehlinin yaşayışı ve faaliyeti de kadı'nın gözetimi altındaydı. Ehl-i tarikat ve zaviye mensuplarının siyasi-dinî yönden muhalif ve muğayir hareketleri olmamasına, aynı şekilde medrese talebeleri arasındaki benzer durumlara da o dikkat etmek zorundaydı. Bunların te'dibine dikkat eder veya merkezî hükümetten bu yolda emir gelirdi. Örneğin, Var-na kadısına yazılan 4 Muharrem 967/6 Ekim 1559 tarihli hükümde Keligra(?) Hisarı'ndaki Saru Saltuk Zaviyesi âşıklarından Mehmed'in şer'-i şerife mugayir söz ettiğini ve te'dibi emrediliyor. (BA *Mühimme Defteri* 3, hüküm 418).

Narh tespitinde de esnaf ve ahalinin ileri gelenleri kadıya yardımcı oluyordu. Bununla beraber *narh* konusunda kadı'nın başlıca yardımcısı muhtesibdir. Onun için bu konuyu gözden geçirmekte yarar görüyoruz.

Muhtesib ve narh işlemi: Muhtesib kelimesi "hisbâ"-dan gelir. Bu, Kur'ân'da rastlanmayan bir kelimedir. Zaten İslam hukukunda muhasebe anlamındadır ve sonradan mali zabıta ve genelde zabıta gibi kullanıldı. Günlük hayatta Müslümanların, iyiye uymak kötüyü izlememek (emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker) şeklinde, birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü olarak tarif edilmektedir. Şüphesiz, hisbâ sahibi olarak muhtesibin bu kadar geniş bir alanı neredeyse hayatın tümünü denetleyebilecek bir kurum olmayacağı açıktır. Bu nedenle bir zabıta ve hatta sadece çarşı pazar ve ekonomik faaliyeti denetleyen bir zabıta halinde ortaya çıktı. Nitekim bu kuruma

29 *Age*, s. 138. Mum ve yünün şehir dışına çıkarılmaması için Ankara kadısı ile esnaf kethüdasının müşterek kararı.

11. asırdan önce İspanya'da, 12. asırdan evvel de Mısır ve Suriye'de rastlanmadığı belirtilmektedir.³⁰ Yine bu tür görevin başlangıcı da kesinlikle anlaşılmış değildir. Genellikle bu görev sahibinin eski Helen-Bizans şehirlerindeki “agoranomas” denen memurun İslam-Ortadoğu şehirlerindeki devamı olduğu ileri sürülür.³¹ Emeviye devrinde muhtesibin görevlerini *sâhibü's-sûk* denen bir memur yerine getirmekteydi. Muhtesib, klasik İslam'da çarşı pazar kontrolü dışında, re'sen ahalinin toplum kurallarına uymasını denetler ve zorlardı. Muhtesib dinî kurallara uyulmasını sağlayan geniş görevli bir memur olarak, kadıyı da bu konuda uyandırır ve eleştirebilirdi. Osmanlı döneminde muhtesibin bu görevleri son derece daralmış ve o diğer örf ehlini meydana getiren memurlar arasında özellikle çarşı pazar ve narh kontrolüyle, meskûkâtın rayicine dikkat etmekle görevli bir memur haline gelmiş olup kadı'nın başlıca yardımcısıydı. Her halde de görev alanı şehrin sınırlarının ötesine pek taşmamaktaydı.

16. yüzyılda ve muhtemelen daha önceden de muhtesiblik iltizamla verilen bir görevdi ki, “ihtisab mukataası” denirdi. Bu mukataanın genellikle kapıkullarından birine ya da iltizam sahibi birine verildiği biliniyor.³² Bu mukataayı alan, bedelini cerimeden veya ihtisab rûsûmunun tahsilinden çıkarırdı. Bazen bu mukataanın bir has olarak devlet ileri gelenlerine verildiği de oluyordu. Bu gelirler narha uymayan veya geleneğe aykırı üretimde bulunan esnaf ve zanaatkârdan alınan cerimeler ile çarşı pazara gelen mallardan alınan resimlerden (yani ihtisab rûsumu) meydana

30 C. Cahen, “Hisba”, The *Encyclopedia of Islam*, C. III, s. 486.

31 *Pauly-Wissowa, Byzantine Egypt*, West Johnson, s. 487; *Demombynes, Muslim Institutions*, s. 154-55.

32 Ö. Ergenç, *Ankara*, s. 157.

gelmektedir. İhtisab rüsumu; *narhlık akçesi* (2'şer akçe ki, narh konan maddeleri satandan alınır) ve *bac-ı Pazar'dan* ibarettir. Bac-ı Pazar, şehir ve pazara gelen malların giriş ve satışından alınır. Geleneksel Avrupa kentlerindeki *octroi* resmine benzer. Gene *rüsûm-ı kapan* ve *rüsûm-ı kantar* diye anılan resimler bu bütündendir.

Kadı ile muhtesibin önemli bir görevi para rayicine dikkat etmek ve alışverişin bu rayic üzerinden yapılmasını gözetmektir. Tabii bu gözetim ve denetimi asıl yürüten muhtesibtir. Kadı ve muhtesibin başlıca görevi, iâşe maddelerine (bilhassa hevayic-i zarurîye denen et, ekmek, yaka-cak gibi [Latince: *res necessariae*]) narh koymak ve bunun uygulamasını sağlamaktır.

Narh esasta Ortaçağların sonuna doğru ortaya çıkan bir uygulamadır, diyor Cahen.³³ Bu belki de fiyatın resmî görevlilerce tespiti olarak anlaşılmalıdır. Muhtesib, kadı'nın yanında eşraftan ve lonca temsilcilerinden meydana gelen bir kurulla narhı tespit eder. Narh usûlü ihtisab kanunlarında etraflıca açıklanmıştır. 1562-63 tarihli bir kanunname, "muhtesib olan kimsenin kadı vasıtasıyla 10'a 14 üzere narh vermesini, o yerin ayan ve ihtiyarlarından ve emekçilerinden kimselerle hesabı yapıp ona göre 10'a 14 (%40) kârla narhın tespiti" emrediliyor.³⁴

Bununla beraber bu 10'a 14'ün (%40) sabit bir oran olmadığını belirtmek gerekir. Bu oran ürüne, duruma, ticarî fiyat oynamalarına, emeğe göre değişir ve narh tespitinde mevsimin dahi rolü olup yılda birkaç kere yapılır. İnşaat ustalarının ücreti mevsimlere göre ayarlanır. Ekmeğe %40 kâr konamaz. Bir demirci ile kitap süsleyicisinin (müzehhib)

33 Cahen, "Hisba", s. 488.

34 Ö. Ergenç, *Ankara*, s. 159.

ürünü için aynı oranda narh konamaz. Bunun gibi birçok konular göz önünde bulundurulur.³⁵ Narhın konuş usûlü üzerine Prof. Barkan, neşrettiği *İhtisab Kanunları*'nda etraflı izahat vermiştir.³⁶ Narh, Tanzimat'ın ilanından sonra yavaş yavaş birçok maddeler üzerinden kalkmış ve nihayet et ve ekmek gibi birkaç zarurî madde ile sınırlı kalmıştı.

İstifçi ve karaborsacıları takip, esnafın teftişi, fiyat, ölçü, kalite, temizlik kontrolü ve uygunsuzluk edenleri cezalandırmak muhtesibin vazifesi idi. Özellikle Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra ihtisab ağalığı başkentte ve vilâyetlerde güvenlik ve mali görevlerle de yükümlü bir makam haline gelmiş, fakat zamanla ilgili kurumların yeniden kuruluşu tamamlandığından 19. yüzyıl ortalarında tamamen lağve-dilmiştir.³⁷

Osmanlı kadısının en önemli bir görevi de büyük şehirlere taşradan sevk edilen, koyun (et ihtiyacı için) tahıl ve hatta üzüm ve harp için gerekli stratejik maddelerin kaçakçılık konusu olmaması, yabancı tüccara devredilmemesidir. Bu nedenle merkezden sıkça gelen fermanlar istekleri ve pazar noktalarının denetimini kadiya emretmekteydi. Örnekler sayısızdır. Rumeli'nin sağ ve sol kolu (yani kuzey ve güney yolu ögesi) kadıları İstanbul'a koyun gönderilmesi hakkında bir divan-ı hümayun hükmü (BA, *Mühimme* 3, selh-i Muharrem 967/1 Kasım 1559, hüküm 479)

35 Ö. Ergenç, *Ankara*, s. 160'dan örnekler; 1588-89 (997 H.) "narh listesinde badem helvasının okkasının 23 akçeye satılmasına, pazarbaşı ve muhtesib birlikte karar vermiş." Zilkade 1002 (Temmuz 1594'te "Ankara eşraf ve ayanı müracaatla ekmeğin 400 dirheminin 1 akçe olmasını ister ve kabul ettirilerek sicile kaydedilir."

36 Ö. L. Barkan, "İhtisab Kanunları", *Türk Tarih Vesikaları Dergisi*, 1942, C. 1-III, s. 5-7-9.

37 İ. Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*, s. 112-113.

veya İstanbul'dan Boğaz Hisarı'na varan bütün kadılara, “deryada küffâr-ı hâksâra tereke verilmemesi”, yani ecnebi gemilere tahıl devredilmemesi hususuna dikkat edilmesi hakkında hüküm (*Rodosçuk Şer'iyye Sicili*, Nr. 1511, s. 83, evâil-i CA 958/Mayıs 1551 ortası).

Kadı'nın Mali ve Diğer Alandaki Görevleri

Kadı'nın mali görevlerinin başında “avarız haneleri”nin kayıt ve muhafazası ve bu verginin toplanması gelmektedir.³⁸ Kadı'nın bir diğer mali görevi de para rayicine dikkat etmek, rayicten fazlaya sikke mübadelesini önlemek, tedavülde kalp veya kırkık sikke bulundurulmasına mani olarak, müsebbiblerini cezalandırmaktır. Merkezî hükümet bu konudaki emirlerini beylerbeyi, sancakbeyi ve kadılara hitaben yazar.³⁹ Mukataaya verilecek yerler için mukataa sahibine *iltizam tezkiresi* vermek ve mukataa beratının sicile kaydı, kadı'nın göreviydi.⁴⁰

Kadı'nın bir görevi de ordunun ihtiyaçlarını temin, yol ve konaklama tesislerini önceden kontrol ve bilhassa toplanan verginin orduya serî'an yetiştirilmesi idi. Nitekim 1583 Temmuz'unda Murtazaabad kadısı Ahmed Efendi nüzul vergisini toplayıp bizzat Erzurum'a kadar giderek orduya teslim etmişti.⁴¹ Bundan başka tespit edilen narh

38 Ongan, 1 *No'lu Ankara Sicili*, s. 106. Burada avarız hanelerinin kaydına dair bir örnek vardır.

39 A. Refik, *1200-55 Arası İstanbul*, s. 16'dan naklen, bir ferman örneği veriyor: “Şam valisine ve Şam-ı şerif kadısına hitaben yazılmıştır. Aynı şekilde H. İnalçık, *Adaletnameler: 1595 ve 1520 Adaletnameleri*; A. Refik, *Hicri 12. Asırda İstanbul*, s. 98.

40 Ongan, 1 *Nolu Ankara*, s. 36-38, Nr. 83, “Ankara Yahudilerinden alınacak üzüm bağının iltizamının 5600 akçeye Yunus'a verildiğine dair tezkiire.”

41 Ergenç, *age*, s. 126.

üzere, civar köylüleri ordunun geçeceği yere sevk edip mal sattırdı (bir mükellefiyetti, buna *sürsat* denir ve kadı bu işlemi örgütlerdi).

Şehrin altyapısal tesis ve hizmetlerinin gözetilmesi onun görevlerinin başında gelir. Bu nedenle vakıf mütevellilerini kontrol ve azil yetkisi de vardır. Esasta müteveli ve vakıf geliri toplayan câbî gibi memurlar onun tarafından tayin edilmekteydi.⁴² Yine vakıf kurumlarından sayılan medreseleri kontrol etmek, müderrislerinin tayin veya azli için *arz* yetkisi, imaretlerin ve talebe-i ulûmun iâşesini denetlemek ve gözetmek onun görevidir.⁴³ Esasen vakıf, medrese gibi kurumlar üzerinde kadı'nın otoriter kontrolü daha eski devirlere kadar uzanmaktadır. Kadılar Memlûk Devleti'nde de vakıf gelirleri ve mali meseleler kadar, şehrin mektepleri ve mali idarelerinden sorumlu idiler.⁴⁴

Kadı'nın bir diğer görevi, geleneksel şehirde büyük sorun olan iâşe kıtlığının giderilmesi ve civar yerlerdeki kaynaklardan teminini gözeterek, istifçilik ve karaborsacılık benzeri yolsuzlukları önlemektir.⁴⁵ Evâsıt-ı Zilhicce 1159/1746 Aralık sonu tarihli bir ferman Bursa kadısına; kıtlık dolayısıyla

42 Ongan, 1 *Nolu Ankara Sicili*, s. 36, Nr. 87'den örnek:

"Bursa'daki İsa Bey vakfının Ankara'daki dükkânlarına ve Murtazabad'ın Kayı köyüne Nizami'nin câbî tayini."

43 Dağlıoğlu, *Bursa*, s. 96'dan örnek: "*Bursa* Muradiye Medresesi'ne müderris tayini ve Muradiye İmaretî'nin talebeye vereceği yemek" 8 Zilhicce 987 (1579) tarihli *age*, s. 51, 7 Receb 979/1567 tarihli diğer bir örnek.

44 Lapidus, *Muslim Cities*, s. 136.

45 İhtisab Kanunu'nda değindiğimiz bu fonksiyona birkaç örnek vermekle yetinelim. Örneğin 16. asır Bursa sicillerinde, "şehre soğan ve hububat gönderilmesine dair" bir kayıt. Dağlıoğlu, *Bursa*, ves. 34 ve ves. 42.

Gene aynı dönemde İstanbul sicillerinde "Mısır'dan gönderilen pirincin İstanbul'dan başka yerlerde boşaltılmamasına" dair hükümler vardır. A. Refik, *16. Asırda İstanbul*, s. 120, ves. 151.

Eskişehir ve civar tüccarların Bursa'ya *hınta ve şeîr* (arpa, buğday) getirip satmadığını, ambar sahiplerinin oraya gidip buğday aldıklarını ve civar kazalarda kâfi olan zahirenin bunlarca satın alınmasının önlenmesini emrediyor. Bu tip önleyici mekanizmaları bölge çapında da kadıların yürüttüğüne bir delildir (*Bursa Şer'iyye Sicilleri*, sene 1159, No: B 168, evâsıt-ı Zilhicce/1746 Aralık sonu).

İmar Denetimi ve Kadılar

Şehrin imar düzeninin denetimi konusunda kadı'nın başyardımcısı mimarbaşısıdır. Suyolları, surlar ve yol üzerine bina kurulmaması, sundurma ve balkonların sokağa sarkmaması, gayrimüslim semtlerindeki evlerin içine hamam yapılmaması, mezarlık ve pazar yerlerinin kadı'nın izni olmaksızın nakledilmemesi ve bu konulardaki faaliyetin onun yürüteceği muameleye bağlı olması konusudur. Özellikle pazar kurulacak yerlerin tespiti veya mevcut pazar yerlerinin değiştirilmesi konusu imparatorlukta merkeziyetçi bir ekonomik yönetime bağlıdır. Bu konularda mahallin kadısının makul sebepleri sayarak durumu Saray'a arz etmesi ile oradan çıkacak müsaade üzerine işlem yapılır. Nitekim elimizde mevcut olan bu tür bir belgede bu süreç açıkça görülmektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bir berata göre, İstanbul kadısı efendi, halen Eğrikapı'da kurulmakta olan haftalık pazarın o yerin geliş ve geçişini (*mürûr u ubûr*) aksattığını ve semt sakinlerinin isteği üzerine pazar yerinin Çukurbostan'da yeni kurulan dükkânlar önüne (Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii evkafı dükkânları) nakledilmesinin daha uygun olacağını Saray'a arz etmiştir. Saray'ın verdiği evâhir-i Receb 1010 (Ocak 1602) tarihli beratla kadı'nın

arzu üzerine bu naklin uygun görüldüğü ve yapılması emredilmektedir.⁴⁶ İmar kanunlarında kadı'nın başmüşaviri ve yetkili adamı mimarbaşı olmakla beraber nihaî merci kadıdır ve Bâbîâlî'ye sorulacak meselelerde onun aracılığı gerekir. Örneğin cami civarında Hristiyan oturtulmaması (A. Refik, *16. Asır*, s. 15) veya Yahudi mezarlığın yerinin değiştirilmesi (A. Refik, *1200-55* s. 29) veya şehrin su yolu tamiri için filan yerden su getirilmesi gibi örneklerde emir istihsalı bu usûlle mümkündür. Bu konularda Prof. İncalcık ve Osman Nuri Bey'de daha etraflı örnek bulunacaktır.⁴⁷ İmar nizamına ilişkin müsaade istihsalinde müracaat makamı kadıdır. Azınlık cemaatleri mabed tamiri gerekirse müsaade için ona istida takdim ederlerdi. O da konuyu mimarbaşına tahkik ettirerek izin verir, sicile müracaatı ve verilen izni kaydeder. Yetkisini aşan konuları merkeze sorardı (A. Refik, *16. Asırda İstanbul Hayatı* 44-45-46. sahifeler). Yine mimarbaşının gerekli gördüğü yıkım işlemleri onun müsaadesiyle olur.⁴⁸ İnşaat işçilerinin ücretinin ve malzeme fiyatının tespiti, mimarbaşı ile lonca temsilcilerinin onun huzurunda toplanmasıyla yapılır ve sicile kaydedilir.⁴⁹

Kadı ve Diğer Memurlar Arasındaki Hiyerarşik İlişki

Kadı bütün bu görevleri arasında askerî sınıf mensuplarının da (vergiden muaf müslim, gayrimüslim yönetici veya yönetime yardımcı olmaktan dolayı imtiyaz ve ihtiyar sahibi

46 Topkapı Sarayı Arşivi, berat no: 9285, evâhir-i Receb 1010 (Ocak 1602).

47 İncalcık, "İstanbul", *Encyclopedia of Islam*; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 'Kadının Vezâif-i Belediyesi' bahsi.

48 Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, s. 3, 9-10.

49 Agm, s. 5-9.

olmuş zümre) teftişiyle görevliydi. Esasen kadı'nın ehl-i örf mensubuyla olan ilişkisine değinmekte fayda vardır. Klasik devirden beri Ortadoğu şehrinde kadı ile valinin arasındaki sıkı işbirliğinin sebebi, kadı'nın yöneticinin infaz kuvvetine olan ihtiyacı, ikincisinin de birincinin hukuki hüküm karar ve istişaresine olan ihtiyacıdır. Temelde bu ilişki Osmanlı İmparatorluğu'nda da devam etmekteydi. Görev ve yetki bakımından önceden anlattıklarımıza ilave edilecek şu hususlar vardır: Beylerbeyi veya sancakbeyinin idari sorunlar veya reayanın müracaatı ile ilgili olarak kadıya mübaşir ve mektup göndermesi nadir örneklerden değildi.⁵⁰ Beylerbeyi veya sancakbeyinin kadıyı sefere giderken şehirde vekil-i mutlak olarak bıraktığı da biliniyor. Örneğin Ankara Sancakbeyi Mustafa Bey 1598-99 seferinde Kadı İbrahim Çelebi'yi bir mektupla vekil bırakmıştı.⁵¹ Demek ki adalet ve infaz, yargı ve icranın birbirinden ayrılmaz fonksiyonlar oluşu ölçüsünde, bir işbirliği de söz konusuydu. Uriel Heyd, kadı ve beylerbeyiler arasındaki sürtüşmeden söz eder. Ona göre ehl-i örf, kadı'nın adaleti icrasına karışır ve hükümlerini uygulayıp uygulamamak üzerinde karar verir. Muhtemelen buhran ve çöküntü zamanlarına ait örneklerle dayanarak ileri sürülen böyle bir iddiayı⁵² Osmanlı taşra idaresinin oldukça devamlı bir özelliği saymak mümkün müdür? Teorik bakımdan hiyerarşik düzende beylerbeyi veya sancakbeyinin kadıya üstün bir yanı yoktu. Ancak verdiği örnekler Heyd'in yorumuna katılmaya yeterli midir? Mahkemenin istiklâli ilkesi bakımından örfî ve şer'î memurlar arasında yetki bakımından hassas bir dengenin

50 Ergenç, *Ankara*, s. 88.

51 *Age*, s. 92.

52 Uriel Heyd, *age*, s. 219.

bulunması gerekirdi. Ancak bu ideal sistemin ne zaman ve ne derecede işleyebildiği ilginç bir problemdir.

Diğer yandan bir valinin makamına oturması onun tayin beratının kadı tarafından tahkik edilip sicile kaydı ile mümkün olmaktadır. Nitekim 1601'de Dede Bey seferde iken Ankara sancağı Mehmet Bey'e verilmişti. Kadı, Mehmed Bey'in beratını kabul edip görevi vermedi ve Saray'a sordu.⁵³ Aynı şekilde sancakbeyi tayin edilen eski Celâlî Kalenderoğlu'nu, Ankara kadısı Vildanzâde Ahmet Efendi 1607 yılında, "vali olarak değil, eşkıya gibi geldiği" gerekçeyle şehre sokmamıştı.⁵⁴

Kadılar Nasıl Denetlenirdi?

Bu konuda devamlı bir teftiş mekanizmasının kurulduğu söylenemez. Kadıların suistimali, kanünsuzca verdikleri hükümler ahalinin şikâyetine sebep olur veya devlet yönetiminin dikkatini çekerse, teftiş yoluna gidilirdi. Bu gibi hallerde merkezî hükümet beylerbeyi veya sancakbeyi rütbesinde birini gönderir ki, buna *müfettiş* paşa denirdi. Yahut da dergâh-ı âlî çavuşlarından biri *mübaşir müfettiş* olarak gönderilirdi.⁵⁵ Daha önce Ankara sicilindeki bir hüküm zikredilerek, "Bayburd kadısının teftişi için Ankara sancakbeyi ve kadısına emir verildiği" belirtilmişti (*Ankara Sicili I*, s. 39. Nr. 105). Bir kadı'nın çok kere padişah fermanıyla bir başka kadı'nın icraatını denetlediği görülmektedir.⁵⁶ Bu tür teftişlerin daha çok bir bölgede yolsuzluk ve şikâyet artınca komşu kadılara yaptırıldığını Heyd de belirtiyor.⁵⁷

53 Ergenç, s. 125.

54 *Age*, s. 125; Naima, C. II, s. 10'dan naklen.

55 Uriel Heyd, *age*, s. 228.

56 İnalçık, "Mahkeme", s. 149.

57 Uriel Heyd, *age*, s. 228.

Bu gibi hallerde, merkezden de bir kadı'nın teftişle görevlendirilerek gönderildiği olmuştur. Bunlara Toprak kadısı denmektedir. Yolsuzluğun arttığı bölgelere teftiş için seyyar kadılar gider, gereğinde davalara da bakarlardı. Bunlara *mehayif müfettişi* denmektedir.⁵⁸ Yolsuzluğu anlaşılan kadı, ekseri merkezden gönderilen çavuşlar marifetiyle tevkif ettirilip merkeze izhar olunurdu. Buna bir örnek olarak, evâhir-i Şaban 1076 tarihli, Saruhan sancağı mütesellimine yazılan bir fermanı zikredebiliriz. Burada Manisa kadısının tevkifi ve gönderilen çavuşa teslim edilerek merkeze gönderilmesi emrediliyor.⁵⁹

Bunların dışında kadılar kendi bölgelerine tayin ettikleri naiblerini normal olarak teftiş etmekle mükelleftiler. Nazarî olarak her yeni tayin edilen kadı, kendinden evvelki kadı'nın hüküm ve amelini gözden geçirmekle mükelleftir. Bu konuda, “kadı-yı cedîd olan kimse ibtidâki mahal-i hükümete cülûs eyliye, ol mahalde mahbus olan âdemlerin hallerine nazar eyliye ve her birisi ne husus için habs olunduğun istifsar eyliye. Kadı-yı cedîd olan kimesne ol mahbusların hakkında ma'zul olan kadı'nın kavliyle amel eylemiye”⁶⁰denmektedir. Ancak bu konuda bir uygulama olduğunu tespit edemedim. Kadıların mahalli halk ve çıkar gruplarıyla kaynaşmalarını önlemek için 20 aydan fazla bir yerde görev yapamamaları da suistimali önlemeye yönelik bir tedbirdi.

Kadıların Protokoldeki Yeri

İslam tarihinin her döneminde kadılar en yüksek mevkiilere kadar yükselebilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda

58 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 126-128.

59 Ç. Uluçay, *17. Asırda Saruhan*, s. 385, ves. 187.

60 *Şerhü'l-Mevkutati*, cild-i sani, s. 59.

da ilmiye ricalinden olduklarından, ayrı bir statüleri vardı. Daha Abbasîler devrinde kadı'nın ayrı bir giyimi ve ayrı bir tören kıyafeti vardı.⁶¹

Osmanlı devlet protokolünde de kadıların hiyerarşide ve etikette ayrı bir yerleri vardı. Mevleviyet sahibi olup olmamalarına göre titülatürleri de değişirdi. *Fatih Kanunnâmesinde* mevleviyet payeliler için; “Akde'l-kuzatî'l-müslimin ulâ vulâdî'l-muvahhîdin, madenü'l-fazl ve'l yakîn varis'ul-ulum'il-enbiya ve'l-mürselin hucet'ul-hakk ale'l Halik ecmaîn, el-muhtas bi-mezîd-inayet'ul melik'ul muîn, Mevlana ziyde fazluhu” elkabının kullanılması belirtilmiştir. Kaza kadıları için “Kudvet'ul kud'at ve'l hükkam Mevlana.... Kadısı zîyde fazluhu” elkabı kullanılıyor.⁶²

Her şeyden önce ilmiye sınıfının ayrıcalıklarına sahiptiler. Kul zümresinden olmadıklarından, ehl-i örf gibi siyasetle cezalandırılmazlardı. “İlmiye sınıfının kanı akıtılmaz”⁶³ prensibi, istisnası Osmanlı tarihinde pek nadir görülen sert bir kuraldı.

Kadı bir hukuk adamı ve yargıçtı. Mahkemesine, verdiği kararların tutulduğu noter kayıtlarına müdahale edilemezdi. Bu istiklâl-i mahkeme prensibine uyulmuştur. Fakat kadı aynı zamanda bir beledî amir, bir asayiş görevlisi, bir mali yetkilidir. Bu alanda merkezî hükümetin denetimi, yol göstermesi ve amirliği söz konusudur. Vakıf, medrese teftişinde bağımsızdır. Tımar ve arazi davalarında söz sahibidir, ama hüküm verirken bir fıkıh adamı olduğu

61 Demombynes, *Muslim Institutions*, s. 153.

62 Uzunçarşılı, *age*, s. 111-112.

63 1595 adaletnamesinde, Sultan mahallî yöneticileri yolsuzluktan dolayı tehdit ederken, kadıları siyasetle cezalandıramayacağından şu ibare kullanılmıştır. “Kadılar dahi dibekte döğülüb helâk olub.” H. İnalçık, *Adalet-nameler*, “1595 Adaletnamesi”.

kadar bir memurdur. Davalarda şer'î konuyu müftüye sorabilir (fetva), ama örfî davalarda örfî mevzuatın gereğiyle hüküm verir. Bir hukukçu ve idare adamıdır. Nihayet bir şeriat görevlisi olarak İslam cemaatinin temsilcisidir. Ahalinin istekleri doğrultusunda bazen onların protestoları adına, merkezî hükümete arzda bulunur, yazıyla talepte de bulunur. Bu da onu örfî memurlardan ayıran bir statüdür ve bunun için de bir fıkıh adamı olarak siyaset cezasından masundur.

III

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE MAHKEME

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE MAHKEME

BU BÖLÜMDE Osmanlı kentindeki mahkeme, mahkeme görevleri ve görevlileri, arşiv, mahkeme gelirleri ve yargılama usûlünden söz edilecektir.

Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme Binasının Yeri

Geleneksel kentlerde mahkeme binası zamanla kurumlaşma sonucu ortaya çıkan bir yapıdır. Yargının büyük kit- le için bir müracaat ve celb yeri olmadığı için, geleneksel kentlerde böyle bir anıtsal bina geç ortaya çıkmıştır.¹ Ortaçağ İslam topluluklarında da bu özellik göze çarpmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde çağdaş endüstriyel metropoliten kent oluşumuna geçiş, Avrupa'dan biraz geç oluştuğu için bu geleneksel özellik bazı istisnalarıyla daha uzun zaman devam etmiştir.

İslamın ilk zamanlarından bu yana kadı'nın yargı makamını saptarken, bu kurumun prensiplerini hatırlatmak gerekiyor. Kadı İslam cemaatinin hakimi olduğundan davayı

1 Bugün örneğin Türkiye'de genellikle adliye personelinin ifadesine göre, mahkemelerin iş hacmi iki yüz milyon nüfuslu bir ülkeninki kadardır. Geleneksel toplumlarda insanlar her mesele için kolayca kadı önüne çıkmazlardı.

camilerde görmektedir. Cami aynı zamanda medrese idi. 8. milâdi asra kadar bu tatbikatın yaygın olduğu E. Tyan tarafından teyid ediliyor.² Ancak mahkemenin camide kurulması gibi bir kesin kurala da teoride rastlanmamaktadır. Tersine Şafiî doktrininde mahkemeye her başvuranın (uygunsuz kimselerin) camiye girmesi mekruh sayıldığından bu uygulama yasaklanmaktadır. Hükümdar Şafiî mezhepten olursa, kadı Hanefî de olsa camide yargılama yasak edilebilir.³ Esas prensip, Müslümanların kolayca ulaşabilecekleri bir yerde mahkeme kurulmasıdır.

Adaletin icrasında mekân farkı gözetilmez. Kadı mahkemeyi rivayete göre evinde de kurmuştur. Eski İran annelerinin taklidi sonucu, kadı'nın evinin kapısında yargı görevini yerine getirdiği de biliniyor.⁴

Kadı kentin açık yolu üzerinde de hüküm verebilir. Nihayet kadı müderris ise medresede de adaleti yerine getirebilir.⁵ (Camide mahkeme kurarsa umumiyetle sırtını mihraba döndürerek oturması tavsiye edilmektedir.) Fatimîler, Eyyubîler ve Memlûkler devrinde kadıların kendi evlerinde mahkeme kurdukları da bilinmektedir.⁶

Osmanlı kentlerinde anıtsal bir resmî mahkeme binası yoktu. Genellikle kadı, kendi evini mahkeme olarak kullanır. Ancak bu bina hususi mesken niteliğini de kaybeder. Ahali davayı serbestçe takip edebilir ve burası mahkeme binası niteliğini kazanır. Prof. Akdağ mahkemenin bazen

2 E. Tyan, *Histoire d'Organisation Judiciaire en Pays d'Islam*, s. 276.

3 Sachau, *Mohammedanisches Recht nach Schafitischen Lehre*, s. 687 ve bkz. A. Schimmel, *Kalif und Kadi im Spätmittelalter in Ägypten*, s. 28.

4 E. Tyan, *age*, s. 277-278.

5 E. Tyan, *age*, s. 279.

6 E. Tyan, *age*, s. 278.

kentin büyük camii yanında olduğunu söyler.⁷ Ancak büyük cami etrafı, esasen yüksek rütbeli kimselerin oturduğu yer olduğuna göre durum bundan ileri geliyor olabilir. 19. yüzyıl ortalarına kadar İstanbul kadısının belli bir mahkeme binası yoktu. Kadı'nın hususi konağı mahkeme olarak kullanılmaktaydı. Örneğin H. 1252 / M. 1836'da İstanbul Kadılığı Mahkemesi Edirnekapi'da idi. Ertesi yıl kadı değişince mahkeme binası da halefinin Ayasofya'daki konağı oldu. Fakat 1837'de kadı'nın fonksiyonları azaltılmış, memuriyet eski önemini kaybetmişti. Bunun üzerine İstanbul kadısının makamını ve dolayısıyla mahkemesini Bab-ı Meşîhât'taki boş odalara naklettiler ve böylece belki de İslam tarihinde ilk defa olarak⁸ kadı anonim, resmî bir mahkeme dairesinde görevini yerine getirmeye başlamış oldu. Bu kentsel modernleşmenin bir sonucudur.

Anadolu kentlerinde de durum İstanbul'daki gibi idi. Mesela 16 yüzyıl sonlarında Ankara'da belirli bir mahkeme binası yoktu. (1605 Mart'ında Ankara'ya tayin edilen Kadı Şemseddin Efendi, Mercan Bey'in evini kiralamış ve burası mahkeme olmuştu.⁹) Konya'da da belirli bir mahkeme binası yoktu.

Mahkeme böylesine hususi meskende bulunmasına rağmen dokunulmazlığı ve resmî niteliği olan bir bina haline gelmişti. Örneğin 16. yüzyılda Manisa'da, reayadan bir kısım halk bazı muafiyetleri mukabilinde kendilerinden *bildar bedeli* istenince, Aşçı Ahmed'in başbuğluğunda ayaklanıp kadı'nın mahkemesini basmışlardır. Bu hareket

7 Akdağ, C. II, s. 76.

8 Osman Nuri Ergin, *Muhtasar Mecelle-i Umur-ı Belediye, ikinci tab*, İstanbul 1341, s. 7-9.

9 Ergenç, *Ankara*, s. 14 ve 46.

şiddetle cezalandırılmış ve fiilin haksızlıktan ileri gelip gelmediği araştırılmaya gerek görülmeden, isyancıların cezalandırılmaları için merkezden emir gönderilmişti.¹⁰

Yargılama Usulü

İslam hukukuna göre mahkeme sadece bir hakimden kurulacaktır. Yargının bir hakimler kurulunca yerine getirilmesi yasaktır. Bu monist kural İslam yargılama usûlünün temelidir ve Sünnî mezhebinin bütün okullarınca kabul edilmiştir.¹¹ E. Tyan bu kuralı, Bizans valisinin tek yargıç olma sisteminin devamı olarak niteliyor. Orada da valinin yanında bir *consilium magistra* vardı. Bu müessese İslam yargılama usûlünde “meşveret” prensibi ile devam etti. Bu meşveret fonksiyonu isminden anlaşılacağı üzere “consultation juridique” düzeyindedir. Yargılama ve hüküm ise sadece kadı’ya aittir.¹²

Mahkemenin açık olması prensibi: Mahkemede diğer fukahanın ve dinleyicilerin hazır bulunması temel prensiptir. İslam hukukçularının genel kanısına göre açıkta cereyan etmeyen bir duruşma şaibelidir.¹³ Bu nedenle kadı, hatta “meşveret” fonksiyonunu bile ilgili kişilerle, örneğin evinde yerine getiremez. Ayrıca bunların kanaat ve önerilerinin kayda geçirilmesi gerekli görülmüştür.¹⁴

“Meşveret” sistemi temelde İslam hukukunun temel kurumlarından biri, yani *ifta* (fatwa) ile biçimlenmiştir. İbn Fadlan’a göre kadılar dava sonunda hüküm verirken

10 Çağatay Uluçay, 16. *Asırda Saruhan’da Eşkıyalık*, s. 358-59, ves. 164.

11 E. Tyan, *age*, s. 212.

12 *Age*, s. 214-215.

13 *Age*, s. 216.

14 *Age*, s. 236.

iki müşavirin orada hazır olması gereklidir.¹⁵ Bu kural ve kurumun Osmanlı hukukunda devam ettiği görülecektir.

Kadı aslında kendisine müracaat eden ve aralarında münazaa olanlara hakemlik eden kimsedir. İcra ve infaz kudreti olmadan kanuna (şeriat) göre hükmeden kişidir. Bu nedenlerle kararlarını yalnız olarak vermesi gerekir.¹⁶ Emevîler devrinde kadı ceza ve infaz meseleleriyle meşguldü. Fakat Abbasîlerin ilk devrinden itibaren kadı cezaî konularda tahkik ve teftiş ve infaz görevini bıraktı. Bu konu kısmen polise (şurta) bırakıldı ki,¹⁷ müessese Osmanlılarda daha da gelişmiş gibi görünmektedir. Ancak onun hükmün infazı konusunda da sorumluluğu olduğu açıktır.

Kadı'nın duruşması herkese açık olmalıdır. Başlangıçta cami bunun için mahkeme yeri olarak seçilmişti. Başka bir binada yargılama yapılıyor ise kapı açık olmalıdır. Şayet kadı'nın evi mahkeme ise, evinin kapısını açık tutmalıdır.¹⁸ Nazariyatta mahkeme günlerinin adı ve sayısı saptanmamıştır.

Kadı İslam'ın ilk zamanlarından beri bu konuda serbesttir. Duruşma için istediği günleri seçer. Uygulamada iki gün seçmekte olduklarını E. Tyan bildiriyor. Kadı kadınlar için ayrı bir gün tayin eder veya onları erkeklerden önce mahkemeye alır.¹⁹

Osmanlı mahkemelerinde açıklık prensibi cârî idi. Mahkeme esasta gece gündüz müracaata açık olmalıdır. Özellikle örf ehlinin ani müracaatı geri çevrilemez. Mahkemelerde duruşmaların açık olduğu *sicil-i mahfûz* denilen zabıt defterlerinde her kaydın altında o dava ile ilgili birtakım

15 E. Tyan, *age*, s. 231.

16 Demombynes, *age*, s. 148.

17 Schacht, *age*, s. 148.

18 E. Tyan, *age*, s. 282.

19 E. Tyan, *age*, s. 282.

kimselerin isimlerinin yazılı olmasından anlaşılıyor. Bunlar davaya göre değişmektedir. Bazı davada şehir kethüdası, müderrisler, yeniçeri ihtiyarları, esnaf davalarında esnaf ileri gelenleri dinleyici ve *şuhudul-hal* üyeleri arasında yer alıyor. Bazı ahvalde buraya girenlerin bir önceki davada şahit olduğu da görülüyor.²⁰ Şuhudu'l-hal, muhtemelen müşavere vazifesini de gören bir kuruldu. Bu konu ileride bu açıdan tekrar ele alınacaktır.

Mahkemenin bir davaya bakarken yetki ve görev yönünden ne gibi kıstaslara dayandığını da gözden geçirmek gerekir. Prof. İnalçık, XV. yüzyıl sicillerine göre Osmanlı mahkemelerine müsteminlerin de (tebaadan olmayan gayrimüslim) başvurduğunu söylüyor. Bunlar sadece Müslimler veya tebaadan gayrimüslimler ile olan davalarında değil, kendi aralarındaki niza'nın halli için de Osmanlı kadısına başvurmaktaydılar. Böyle durumda kadı davayı bir hakem kuruluna havale ederek hüküm veriyor. Sözü geçen kurul yabancılardan kuruluydu ve böyle bir çözüm şekli, şer'i hukuka uygundu.²¹

Osmanlı kadısı yargılamayı Hanefi mezhebinin kurallarına göre yapar. Fakat davacı davasının diğer üç mezhepten birinin ahkâmına ve içtihadına göre bakılmasını talep ederse buna uyulmak zorundadır. Nitekim Bursa sicillerinde Şafîî okulun kurallarına göre verilen hükümler bulunduğunu Prof. İnalçık zikretmektedir. Aynı şekilde şer'i mahiyette olmayan meseleler için kadılar ilgili kurallara göre hüküm verir. Yani örfi kanunlar, yasakname ve benzeri kaynaklar, özellikle mali konular için bağlayıcıdır.²²

20 Ergenç, *age*, s. 121.

21 İnalçık, "Mahkeme", s. 150.

22 İnalçık, *age*, s. 151.

Esas olarak, davalıların kendi bölgesi kadılığının mahkemesinde yargılanmayı isteme hakkı olduğunu Ebusuud Efendi'nin bir fetvasından öğreniyoruz. Burada *mudde-i aleyhin bölgesi mahkemesi* yetkili kılınmıştır.²³

Kadı'nın yetkili veya yetkisiz olduğunu saptamaya yarayan ölçüler ise şunlardır: Kadı, babasının (azatlı köle ise eski efendisinin) ve nesepten birinci derecedeki yakınlarının taraf olduğu davada hüküm veremez. Buna karşılık hasta, aç ve aşırı yorgun değilse hiçbir dava ve müracaatı reddedemez. Her iki tarafa da (Müslim, gayrimüslim - kadın, erkek)²⁴ eşit şekilde muamele etmek zorundadır. Eşitlik önemli prensiptir.²⁵ Tarafların öneri, ifade ve cümlelerini dinlemekten ve nazar-ı dikkate almaktan kaçınmaz. Kimseye kaba davranamaz ve şahitlere cevap ve ifade teklif edemez.²⁶ Bu konuda fukaha kadı'nın yargılama esnasındaki davranış ve etiketini ayrıntısı ile belirtmişlerdir. Buna göre, kadı adaleti uygularken en iyi ve temiz bir şekilde giyinmeli, lâubali bir biçimde oturmamalı, taraflarla katıyen selamlaşmamalıdır. Şahit selam verirse selamını iade eder.²⁷ Kadı taraflardan biriyle, dava konusu dışında konuşamaz, işaretleşemez, sessizce konuşma ve lâtife etme

23 "Zeyd-i Yahudi İstanbul'dan bir maslahat için Galata'ya vardıkta, Amr-ı Nasranî; üzerinde hakkım vardır. Galata kadısına varalum dedikte, Zeyd; benim kadım İstanbul kadısıdır ona varalım demeğe kadir olur mu? El Cevab; Olur. Ebussuud", F. Selle, *age*, s. 18, mesele 13.

24 Demek ki gayrimüslimlerin şehadetinin kabul edilmemesi gibi uygulamalar, teoriden çok sosyo-ekonomik yapının bir yansımasıdır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim tebaanın kendi cemaat mahkemelerine başvurması da bu son durumun yarattığı bir özellik, bir kurumdur. Mamafih gayrimüslimlerin dava veya alacağın ve satışın tescili ve miras taksimi konusunda mahkeme-i şer'e başvurduğunun sayısız örnekleri vardır.

25 Tomaw, *age*, s. 195.

26 Schacht, *age*, s.188-189.

27 E. Tyan, *age*, s. 280.

gibi fiillerde bulunamaz. Taraflardan birine ziyafet vermesi veya ziyafete icabeti de yasaktır.²⁸ Klâsik İslâmî dönemde, mahkemelerde kadı'nın sağında ve solunda *şuhud*, yani *consilium* üyeleri yer alıyordu. *Cilvaz* denen memur kapıda durup müracaatçılara yer gösteriyordu. Taraflar kadının bulunduğu yerden en aşağı iki arşın aşağıda yer alacak ve ifade sırasında ayakta duracaklardır. Mahkemeye çıkış, sıraya göredir. Gerek davanın gerek müracaatçıların sırasını önceden tespit ederler ve pusulalarla bildirirlerdi.²⁹ Muhzır veya *avan* denen memur inzibatı temin ederdi. Duruşma sırasında gülmek, konuşmak, laf etmek derhal cezalandırılır. Kadıyı celse esnasında adaletsizlikle suçlamak cezayı müstelzimdir. Davalı ve davacı da duruşmanın inzibatını bozup karşılıklı tartışamaz. Bu durumlarda verilecek ceza kadı'nın takdirine göredir.³⁰

Kadı duruşmada hazır olmayan taraf (gâib) aleyhinde hüküm veremez. Ancak bu kimse adına onun vekilinin hazır olması gereklidir. O takdirde hüküm verilebilir. Hüküm vermeden önce kadı'nın fukahanın veya konu üzerinde bilgisi olanların oyuna başvurma hakkı vardır. Müşavere İslam hukukçularınca tavsiye edilmektedir. 3. hicri asırdan beri kadılar hüküm vermek istedikleri sayıda müşavir tayin ediyorlardı.³¹

Böylelikle daha sağlıklı hüküm verebiliyorlardı. Osmanlı mahkemelerinde benzer fonksiyona sahip olan müessesenin *şuhudul-hal* olduğu belirtilmişti. Bunlar muhtemelen kadıyı ayrıntıdaki hukuk konularından çok, ticaret ve zanaate veya maliye ve araziye ait sorunlarda mahallî

28 *Al-Mevkufati Şerhi*, C. 2, s. 60.

29 E. Tyan, *age*, s. 281-82.

30 *Age*, s. 282.

31 E. Tyan, *age*, s. 232.

uygulama veya örfî hukuk ve gelenekler konusunda aydınlatmış olabilirler. Mamafih kayıtlarda ehl-i vukûf tabiri geçmektedir.³²

Kadı kendisine müracaat edilip davayı görmek istediğinde ilk önce davacıyı dinler; bundan sonra davalıyı dinler. Sonra davalıya davacının iddiası ile ilgili sorular sorar. Eğer davalı müddeinin iddiasını kabul ederse karar safhasına geçilir ve mesele vuzuha kavuşur. Gerek ceza davalarında, gerekse bizim hususî hukuk dediğimiz alana giren davalarda davalının ikrarı mühimdir ve derhal zabta geçirilmesi gerektir. Eğer davalı iddiayı reddederse bu takdirde kadı davacıya iddiasını ispatlamasını bildirir. Fakat şayet davacı iddiasını ispat babında (beyyine külfeti ona ait olduğu anlaşılıyor) hukuki delil getiremez veya lehine şahitler bulamaz ise, onun talebi üzerine kadı davalıya yemin etmesini emreder. Bu yemin iddianın doğru veya yanlış olduğu konusundadır. Eğer davalı yemin ederse dava düşer. Eğer yemin etmeyi reddederse (nükul) o takdirde hüküm davacı lehine verilecektir.³³

Genellikle kadı davalıya yemin ettirmeden önce davacı tarafından getirilen şahitler gibi, davalının gösterdiği şahitleri de dinlemek zorundadır. (Schacht'ın da üzerinde durduğu bu usûl bizce İslam hukukunun ve usûl-i muhakematının muasır Romanist hukuktan en önemli farkıdır. Zira Beccaria'dan beri müddeîaleyh hiçbir şekilde yemine zorlanamaz, hatta hakim bunu isteyemez). Diğer önemli bir nokta da sadece davalının yemine zorlanacağıdır. Şahitler yemin etmezler diyor Schacht.³⁴ Ancak bu konu pek kesin değildir. Nitekim Ebussuud Efendi'nin bir fetvasına nazaran bu konuda hukuki kesinlik ve hakim lehine

32 Örnek Rodoscuk Sicili, Nr: 1511, s. 27, evâil-i CA sene 957 icare davası.

33 Schacht, *age*, s. 189-190.

34 Schacht, *age*, s. 190.

önemli bir uygulama görülüyor. Hakim şahidi mutlak surette yemine zorlayamazsa da şahadetini kabul için yemini şart koşabilir.³⁵

Tarafların vekili ile temsili mümkündür. Esasen vekili de bulunmayan gaib aleyhine hüküm verilemez.³⁶ Şahitleri dinlerken kadı'nın iki hususu göz önünde bulundurması gerekir. Bu da lüzumluluk ve meriyet esasıdır. Her ikisi de bazen birbirine zıt olabilir. Yani ifade ve gerekli noktalar ve bunların geçerliliğinin takdiri gerekir. Kadı bir fâsıkın şahadet ve delilini kabul edemez, aksi takdirde hükmü geçerli değildir.³⁷

Gerçekte şahadet İslam hukukunda bir ispat aracı olarak kabul edilmiştir. Bundan anlaşılan sözlü delildir. Yazılı vesaik ispat aracı olarak makbul değildir. Zira tahrifi ve sahtekârlık her zaman için mümkündür. Bu nedenledir ki, bu gibi yazılı vesikanın iki şahit tarafından tasdik edilmiş olması şartı aranmaktaydı. O takdirde yazılı vesikaya güvenilebilirdi.³⁸ Şahitleri kabul edip etmemek konusunda, İslam'ın ilk asırlarında kadı geniş yetki sahibiydi. Mısır'da 750'lerde, şahidin ahlâki durumunu tespit için bir soruşturma sistemi (tezkiye), ihdas edildi. Bu da şahitlik (şuhud-ı usûl) denen müesseseyi doğurdu ki, aşağıda anlatılacaktır. Zira böylece şahitler mahkeme görevlisi haline geldiler.³⁹ Tezkiye kurumu ve tezkiye memurları Osmanlı, yargı sisteminde de mevcuttur.

35 “Mesele; kadı şahide; yemin edersen şahadetin kabul ederim ve illâ kabul etmezsin demek elinden gelir mi? El-cevap; Gelir, Ebussuud”, Selle, *age*, s. 43, mesele 8.

36 Schacht, *age*, s. 190.

37 Schacht, *age*, s. 89.

38 E. Tyan, *Histoire dl'Organisation Judiciaire en Pays d'Islam*, s. 237.

39 E. Tyan, *age*, s. 238; A. Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku* s. 81 ve 185 vd.

Şahitlerin ifadelerinin geçerliliğine gelince; ister cezaî bir dava olsun, isterse bugünkü anlamıyla hukuk-ı medeniyeye ait bir dava olsun; kadı şahitlerin getirdiği delile, hiçbir şart ve sınır koymadan inanmak zorundadır.

Osmanlı yargılama usûlü de şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla oldukça basit ve İslam hukukunun bu konudaki kurallarıyla oldukça uyumlu görülmektedir diyor, Uriel Heyd... Bir Müslüman yargılandığında, genellikle iki Müslim erkek şahidin getirdiği delil kabul edilir. Bir zımmînin ispat vasıtası, muayyen istisnalar hariç sadece diğer bir zımmîye veya bir müstemine karşı kabul edilir.⁴⁰ Bir müsteminin getirdiği aleyhteki deliller ise, Osmanlı reayasından olan gayrimüslimlere karşı kullanılamaz. Ancak bir diğer müsteminin için hüküm verirken esas olabilir. Şahitlerin ahlâki durumunu tespit içinse, klâsik İslamî uygulama izlenirdi. Kadı ifadelerini almadan önce şahitlerin iyi hal ve ahlâk sahibi olup olmadıklarını tespit etmek zorundadır. Mamafih bu kuralın mevcut bilgilere göre pek zedelendiğini yalancı şahitliğin yaygınlaştığını göreceğiz. Osmanlı belgelerine baktığımızda, sık sık “zor şahidi” diye bir kötü uygulama ile karşılaşırız. Bu bildiğimiz yalancı şahitliktir. Özellikle taşrada belli nüfuz gruplarının mahkemeye müdahale ve adaleti yanıltmak için başvurdukları bir suistimaldi. Örneğin avukatlık diye bir meslek olmadığı halde, bazı kimseler bir başkasının davasını üstlenip, yanlarında yalancı şahitlerle mahkeme önüne çıkmakta ve davayı saptırmakta idi.⁴¹ Mamafih mahkemede davacının bir vekili ile temsil edilebildiğini belirtelim. Rodosçuk sicillerinden bir hüküm; (H. 958 evâil-i Muharrem/1551 yılı Ocak ortası “Davacı Sağır

40 Uriel Heyd, *Old Ottoman Criminal Law*, s. 245.

41 Bkz. H. İnalçık, *Adaletnameler*, 16 Şevval 972/17 Mayıs 1565.

Hacı nam kimesnenin tabe's-şer'i vekili olan mevlâna *Kâtib Sinan Halife* nam kimesne meclis-i şer'e gelüb edtükim..." Nr: 1511, s. 630).

Kadı'nın şahidin dürüstlüğü üzerinde objektif kıstasların dışındaki değerlendirmelere bile başvurduğu oluyor. Esasen bu konuya dikkat ediliyordu. Ebusuud Efendi'nin bir fetvasına göre, kilise veya havraya gitmeyen bir gayrimüslimin şahadeti kabul edilemezdi.⁴² Bununla beraber bu durum, İslam hukukundan çok geleneksel toplumun bu konudaki katılığından ileri gelir. İngiltere ve bazı Amerikan kolonilerinde yüzyılımıza kadar dinsiz olan, hatta dindar olmadığı söylenen kimselere karşı yargılamadaki haksızlıklar ve şahadetlerine itibar etmeme âdeta legal bir kurum haline getirilmiştir.

Şahadet konusunda dikkate değer bir diğer kurum da (prensip) *nakl-i şahadetdir*. Bu bir mahkemede saptanan ve kabul edilen şahadetin bir ispat vasıtası (delil) olarak, bir başka mahkemeye getirilmesidir. Kadı bunu kabul ettiğinde (şer'an objektif şartlar mevcutsa etmek zorundadır) ne davacı ne de davalı bunun reddini talep edemez. Hatta yeniden şahit dinlenmesini veya şahitlerden birinin oraya getirilip dinlenmesini de talep edemezler.⁴³

Kadı mahkemesindeki görevliler gerekli ahvalde şahadet edebilirler, bir mani yoktur.⁴⁴

Kadı ispat vasıtası için şahadetle yetinemez. Gerektiğinde keşif yapması gerekir. Bu gibi hallerde gereken tahkikat

42 Uriel Heyd, *age*, s. 245.

43 F. Selle, *Prozessrecht...* s. 30, mesele 14; "Zeyd Basra kadısından Kûfe kadısına nakl-i şahadet getirdikte, hasım muvacehemde şahadet etsinler demek elinden gelir mi? El-cevab: Gelmez - Ahmed".

44 F. Selle, *age*, s. 33.

için gereğine göre muayyen kişilere emir verebilir. Mesela tabib ve cerrahlara bir ölünün, naşını gözden geçirip tetkiklerini emreder, bu otopsidir. Bazı diğer konularda ilgili uzmanların tetkikini emreder.⁴⁵

Osmanlı sisteminde gereken halde keşfe çıkmak, talep durumunda tereke taksimi vs gibi konular için etraf köyle-re gitmek bizzat kadı'nın görevi idi. Kadı'nın bir özü varsa naiblerini görevlendirebilir. Ancak bu görev ve yetki özellikle 16. yüzyıldan sonra enflasyon dönemlerinde *niyabet* makamının para ile satılmasından dolayı görevlilerin halkı soymak için sık sık kalabalık gruplarla köylere gidip, zorla miras taksimi, cerîme (tazminat) tahsili gibi tatsızlıklar yaratmasına da neden olmuştur.⁴⁶ Bu *devre çıkmak* fiilinin merkezî hükümetçe sık sık yasaklandığını fakat önlenemediğini biliyoruz. Genellikle kadı veya naibinin keşfe çıkmasını gerektiren haller şunlardır:

- a) Reayanın aralarında bir anlaşmazlık çıktığında çözüm için başvurup çağırmaları... Biri ölür veya varisleri küçük olup, hisselerinin kaybolmaması için res'en müdahale gerekirse,
- b) Aynı şekilde varisler fazla ihtiyar olunca miras taksimi için,
- c) Katl vs gibi olaylarda keşif için.⁴⁷

Kadı'nın hükümlerinin tam ve kesin olması gerekir. Bu hüküm hiçbir münakaşa, niza' ve yorum farklılığı

45 Uriel Heyd, *age*, s. 246. Bu konuda A. Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*, s. 128.

46 H. İnalçık, *Adaletnameler*, "1540 Adaletnamesi", s. 11'den "Naibler iş erleri ve voyvodalar, ... il ve gün üzerine çıkub, hacetden ziyade atulur ve hizmetkârlar ile reaya üzerine konub, müft yemlerin ve yemeklerin almağa dahi emr-i hümayunum yoktur."

47 *Age*, s. 113'teki Adaletname'den çıkarılmıştır.

göstermeyecek kadar açık olmalıdır.⁴⁸ Verdiği hüküm derhal zabta geçirilip sicile kayıt edilir. Bu konuda genel İslamî uygulama Osmanlılarca da aynen izlenmiştir.

Teoride ve pratikte İslam kadısının hükmü, sadece iki şahit tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girer.⁴⁹ Bu nedenle İslam ülkelerinde şahitler, Osmanlı mahkemelerinde de şuhudu'l-hal bu fonksiyonu görmekteydi. Bu kimselerin isimleri, sicilde kadı'nın verdiği hükmün veya davanın niteliği yazıldıktan sonra, hemen yazılırdı. (Örneğin Ankara'nın 1 No.lu Şer'iyye Sicili incelendiğinde birçok dava tutanağının altında, Osman Çelebi b. Mustafa, Müderris İbrahim Efendi vs gibi isimler vardır.) Bu isimler her davada değişmektedir. Mesela bir davada şuhudu'l-hal arasında ismi geçen Hacı Habib b. Hacı İlyas bir evvelki davada kadı huzuruna gelen taraflardandır. Demek ki, dinleyicilerden de şahit olarak tasdik etmeleri isteniyor. Kararın suretini hâvi bir *hüccet* kadı tarafından ilgiliye verilir.⁵⁰ Burada ilâmla hüccet arasındaki farka değinelim: Hüccet kadı'nın hükmünü bildiren ve şuhudu'l-halin tasdikini hâvi belgedir. Bu sayede geçerli olur.

İlâm ise genellikle bir tahkik ve keşfin sonucunu bildiren ve kadı'nın bir hukuki problem hakkındaki reyini hâvi, bir nevi rapordur. Bu sonuncunun sadece, kadı'nın mühür ve imzasını taşıdığını belirtmek gerekir.⁵¹

Mahkemenin İstiklâli: Kadı mahkemesi hükümlerinin, ehl-i örf ve hatta sultanın emirlerinden bile bağımsız olmasına dayanan ve Osmanlı hukuk sisteminin temellerinden

48 Schacht, *age*, s. 189.

49 Schacht, *age*, s. 189-190.

50 Ongan, *1 No.lu Ankara*, s. 604-601; Özer Ergenç, *age*, s. 121 ve 122; Ongan, *2 No.lu Ankara*, s. 46, Nr. 617, ves. 94-Nr: 1174.

51 Uzunçarşılı, *age*, s. 108.

biri olan bir prensiptir. Medenî (hususî) hukuk davalarında sultan bile kadı hükmünü kabule mecburdur. Miras davalarında böyleydi. Gene kadı hükmü olmaksızın hiçbir fert, ehli örf tarafından cezalandırılmaz.⁵² Örneğin *Şakayıkta* (Taşköprülüzade) Molla Güranî'nin verdiği hükme sultan müdahale ettiği için, Molla'nın istiklâl-i mahkeme gereğini ileri sürerek istifa ettiği ve bu davranışın saygı gördüğü naklediliyor.⁵³ Yargılama olmadan ve kadı hükmü olmaksızın hiç kimsenin adaleti yerine getiremeyeceği kesindi.⁵⁴ İnfaz hiçbir şekilde kadı hükmü olmaksızın, yapılamazdı. Bununla beraber Osmanlı tarihinde uygulamalar her zaman kanunlardaki gibi değildir. Kadı'nın bağımsızlığı mülki amirler dışında, mahallî nüfuz grupları tarafından da ihlâl edilmiş ve müdahaleler olmuştur. Bu kötü uygulamanın yaygınlığı, bu gibi eğilim ve davranışların fermanlarla; bazen yasaklanmasından anlaşılıyor. Özellikle bazı müteferrika, dergâh-ı âlî çavuşu ve vilâyet ayanı gibi nüfuzlu kimseler bazen *adamları* ile, beylerbeyi divanına, mahkemelere girip davalara karışıyor, yalan şahadet veya tehditle kanunsuz işlem ve yargılamalara sebep oluyorlardı.⁵⁵ Bu geleneksel devlette, merkeziyetçi mekanizma ve gücün zayıflığından dolayı adliyenin daima yerel güçlerin etkisi altında kaldığını gösteren tipik bir durumdur.

52 İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 75.

53 Taşköprülüzade, *eş-Şakayık*, s. 105-106.

54 Selle, *age*, s. 23, mesele 1. Ebussuud Efendi'nin bu konudaki fetvasını zikretmek gerekir. "Zeydi, Hind bir mesele için yeniçeri ağasına iletmek kasd edtik de Hind: Ehl-i şer'e varalım diyecek; Zeyd; şer'e varmazın dese, Zeyd'e ne lâzım olur? El-cevap; Kâfir olur, avratı bâyin olur. Yine: Mesele; Zeyd, Amr'a gel şeriata gidelim dedikte, Amr; varmazın dese ne lâzım olur? El-cevap; Tecdid-i iman lâzımdır."

55 H. İnalçık, "Adaletnameler", *TTK Belgeler Dergisi*, C. II, No. 3-4, 15401565-1595 Adaletnameleri.

Mahkeme Görevlileri

Kadı'nın yardımcısı olan bu personeli, bugün olduğu gibi adliye silkine dahil memurlar olarak düşünmekten çok, onun kendi şahsına ait personel diye düşünmek gereklidir. Üstelik bu personel, kadı'nın sadece adli görevlerinde değil, mülki görevlerinde de birinci göreve paralel, yardımcı rolü olan kimselerden meydana gelmektedir.

Klasik İslam mahkemelerindeki personelin görev ve sayıları pek belirgin görünmüyor. Osmanlı kadısı ise mülki ve adli görevleri dolayısıyla bu konuda birlikte görev yapan bir personelin başıdır. Klasik dönemde mahkemelerde şahitlerin bir tür bilirkişi ve imza ve tasdik selâhiyeti olan memurlar olarak bulunduğunu belirtmiştik.⁵⁶ Osmanlı mahkemesinde böyle bir görev olmayıp, verilen hükümlere şahit olarak imza atmak veya bazı konularda bilirkişilik yapmak her zaman değişik kişilerce yapılıyor. Bunlara toptan “şuhudu'l-hal” deniyordu ve sürekli resmî bir görev sayılamazdı. Bu heyetin kompozisyonu devamlı değişiyordu. Duruma göre müderris, ayan, hırfet ehli vs'den alelade kimselere kadar herkesin bulunabileceğini belirtmiştik.

Kadı mahkemesinin asli görevlilerinin başında kadı naibleri gelir. *Naib*, kadı'nın vekili, onun yargı alanının (fiziki mekânda) bir bölümünde görevlerini yükümlenen memurdur. Kadı tarafından tayin, teftiş ve azledilir. Memlûklerde de naib vardı. Bunlar zamanla fazla bağımsız hareket etmişti. Osmanlı döneminde naiblerin bu bağımsızlığı fiiliyatta ne dereceye çıkmıştı sorunu halen çözülmedi.

56 Şahidlik Abbasi ve sonraları Memlûkler devrinde noterlik, bilirkişilik konusunda emin kimselerin dahil olduğu bir görevdi. Memlûk devrinde sayıları 1500'e çıkmıştı. (E. Tyan, *age*, s. 244) Yine Bağdatta Abbasi devrinde bu miktara yakındı. Metz ve E. Tyan, *age*, s. 244) Bunların durumunu tahkik edib tezkiye veren, *müzekki* diye bir memur da vardı. (E. Tyan, *age*, s. 242).

Mahkemenin içinde ve kadı'nın yanında görevli en önemli memur kâtiptir. Dava kaydı, şahidin ifadesini kaydetmek onun görevidir. Sicillerin saklanması ve düzgün tutulmasından sorumludur. Kâtibin şeriatı bilmesi de gereklidir. 16. yüzyıla kadar mahkeme kâtipleri o yerin sayılı münevverlerinden idiler. Örneğin Bursa'da Kâtip Eflâtun böyle biriydi.⁵⁷ Unutmayalım ki, kentin umumi durumunu, kanunları, örf adeti bilen, zenginlik ve sefaleti yan yana gören bu insanlar, Avrupa kentlerinde de bilgi ve etkinlikleri dolayısıyla kent yönetiminde önemli yere sahipti. Britanya'da "*townsclerk*" denen bu zümre belediye ve kent devriminin öncülerinden olmuştur. Osmanlı adliye örgütünde de mahkeme ile ilgili yazışmaları yürütmek, merkezden gelen fermanları, iltizam beratlarını kaydetmek, vakfiye, hüccet, ıtknâme gibi belgeleri düzenleyip saklamak bunların göreviydi. Bu görevin suistimali Osmanlı bürokrasisinin çöküntü zamanlarında en çok baş ağrıtan konu olmuştur. Kâtipler bu işlemler için, müracaatçılardan belirli bir ücret alırlardı.

Klasik İslamî devirlerde *mütercim* (çeviri yapan), *cilvaz* (duruşma inzibat amiri), *hacib* (mübaşir), *avan* (tebliğ memuru), *bevval* (kapıcı) gibi memurlar da vardı.⁵⁸ Bunların görevi Osmanlı döneminde daha çok *kâtib*, *emin* (noter-mütercim) ve muhızır (adli polis) gibi memurlarda toplanmıştır. Bu sonuncusu galiba, klasik İslam dönemindeki *avan*'ın fonksiyonel devamıdır. Bu arada miras taksimi işleriyle uğraşan *kassam* 'dan da bahsedelim: Bu görev Osmanlılarda önemli idi ve Bâb-ı Meşihat'te bile bir *kassam-ı umumi* vardı. Bu görev klasik İslamî devirlerden beri devam edegelmiştir. Nihayet klasik İslamî devirlerde

57 Taşköprülüzade, *Şakayku'n-Numaniye*, s. 218.

58 E. Tyan, *age*, s. 257-258.

bulunan, fakat Osmanlılarda her zaman görünmeyen memur, *hazîn-i divanuul hukum* denen arşiv muhafızı idi.⁵⁹

Adli görevden çok beledî ve mülki görevlerde kadı'nın bir yardımcısı olan *muhtesib'ten* burada söz etmiyoruz.

Mahkemenin adli polis fonksiyonuyla yükümlü memuru *muhzır* idi. Alacak davalarında, katl ve hırsızlıkta davalı ve davacıyı mahkemeye celb ederdi. Bu görev (ihzariyye) padişahça bir muhızırbaşı'na verilir. O da bu görevi çeşitli yerlerde seçtiği muhızırlara devrederdi. Bu görev, taşradaki kapıkullarına tımar olarak da verilmiştir. Çünkü tahsil edilen alacakların %2'si muhızırın idi.⁶⁰ Yani muhızırlık, *mukataa* veya havale suretinde verilen bir memuriyet idi. *Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, "Mahkemelerde muhızırlar olub, şer'-i şerif meclisine ihzarı lâzım olanları ihzar idüb bade's-sübut hakkını eshabına alıverdikten sonra %2 akçe alır" der.

Bütün bu görevliler üzerinde kadı'nın tam bir yönetim ve disiplin kurma hakkı vardır ve bu onun görevidir.

Mahkeme Arşivi (Sicil)

Kadı mahkemesindeki yazışma ve diğer hukuki muamelâtın biçimi *sukûk* denen kitaplarda fıkıh fasıllarına göre açılan bölümlerde gösterilmiştir. Bu *sicil-i sakk* (*sukuk*) denen defterler içinde âdeti sistematik olarak *hüccet*, *ilâm* örnekleri, fetvalar yer aldığı gibi, şiirler hatta ilaç tarifi kaydedilenler bile vardır. Bunların tetkiki hem kültür, edebiyat hem de hukuk anlayışının kavranması bakımından önemli olur.⁶¹

59 Bu kurum için bkz. E. Tyan, *age*, s. 260.

60 Bkz. Ö. Ergenç, Ankara, s. 122-123; R. Jennings, *Kadı Registers*, s. 58-59.

61 Tarafımızdan görülen eldeki *sukûk* kitabı örnekleri şunlardır. Mesela: Universitaets Bibliothek Kiel, *Ms. Orient*, 316, der Urkundencil, sene 1147 Osmanlı kadılığı; Ferva, hüccet, berat, kayıt örneklerinin en güzelleri yanında

Bunlar resmî kayıt olmayıp kadı'nın şahsi ilmühaberi mahiyetindedirler. Bu bürokratik muamelât katı ve kesin kurallara göre işlemekle beraber, bazı sanıların tersine, tüm ayrıntıları kapsayan ayrıntılı bir kayıt sistemi söz konusu olamaz. Geleneksel bürokrasilerde kayıt sistemlerinde, önemli bir ayırışma ve pekinlik yoktur.

Buna göre bir kadı mahkemesinde de merkezden gelen fermanlar, normal askerlik işlemleri ve dava özetleri fazla ayrıntıya girmeden kaydedilmiştir. Ancak konuların çeşitliliği bu kayıtların Osmanlı tarih araştırmaları için en zengin kaynaklar olmasını sağlamıştır. Klasik İslam çağlarında bütün bu kayıtlar kadı'nın evinde veya camide saklanıyordu.⁶²Kadı'nın tek başına sorumluluğu yeterli görülmemiş ve bu iş için ayrıca bir *hazîn-i divanul-hüküm* tayin edilip, arşiv bir tür resmiyet kazanmıştı.

Osmanlı mahkeme arşivleri daha ayrıntılı olup, bu belgelerin saklanması ve düzeni, bürokraside üzerinde önemle durulan bir konu idi. Yani kayıtların düzgün tutulması ve teftiş ve görevin devri anında sicil ve belgelerin eksiksiz olmasına ve tahrif edilmemiş olmasına özellikle dikkat ediliyordu. Burada şu evrak vardı:

- a. Dava zabıtları, mukavele, senet, satış, vakfiye kayıtları; vekâlet, kefalet, vesayet, ıtıkname-borçlanma tereke ve taksim senetleri... (metrukat defteri), günlük narh listeleri ve esnaf teftişi ile ilgili kayıtların tutulduğu birinci sicil.
- b. Ferman, berat, divan, mektup, ruus, tezkire kayıtlarının, yani mülki görevlerle ilgili konuların bulunduğu sicil.

harcıalem şiiirler; nükte ve kıssalar kayıtlıdır. İçlerinde böyle şahsi not ve kayıtlar da olsa bu gibi defterler diğer evrakla birlikte devredilmektedir.

62 E. Tyan, *age*, s. 260.

Bununla beraber bu sayılan vesikalar, ekseri bir defterde kayıtlı bulunur. Ancak Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde ihtisaslaşmış kayıtlar söz konusudur.

Bir kadı'nın bu defterleri kaybetmesi veya tahrifi cezayı gerektirir: Nitekim bir tarihte Niğde'de 40-50 kadar sicili kaçıran Anduğı kadısının cezalandırılması söz konusu olmuştur.⁶³ Bu defterlerin ve evrak külliyatının saklanması sırf teftiş ve ilgililerin durumunu belirlemenin de ötesinde, görevin yeni gelen kadıya devri için gereklidir. Tayin edilen yeni kadı selefinin *divanını* (evrak torbasını) ister ve iki emin atayarak onların önünde gözden geçirir. Verilen hükümlerin üzerinde durması, hapsedilenleri görüp, yeniden dinlenmesi ve tespit edilen nafaka ve alacakları da gözden geçirmesi lâzımdır. Fukahanın tavsiyesi yeni kadı'nın eskisinin hükümleri ile amel eylememesidir.⁶⁴ Bir yerde mahkeme sicili, kentin ticaret sicili ve noterlik arşivi demektir.

Mahkeme Gelirleri

İslam hukukunda mahkeme harçları belirlenmiş değildir. Eğer kadı'nın başka geliri yoksa mahkemedeki görevinde makul bir ücret alması uygun görülmüştür. Sonraları kadı'nın görevinde belirli bir harç alması âdeta kanunlaşmıştır.⁶⁵

Osmanlı adli sisteminde ise, alınacak harçlar, her sancak kanunnamelerinde ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Tabii

63 Ongan, *1 No.lu Ankara Şer'iyye Sicili*, s. IX.

64 *Şerhul-Mevkufati*, cild-i sani, s. 57-59'dan; "Ve kaçan kadı sultan tarafından molla olsa, ibtida kendinden evvel olan kâzî'nın divanını taleb eyliye, divan ise şol şeraîtdi ırki yani şol kiseler dirki, anda sicilât va'z olunur, ve mahazırdır ki cem'î mahzırdır sukukdır taleb eyliye ve bunlardan gayri olan şeyleri taleb eyliye." "ve yeni hakim olan kadı kendi tarafından mazul olan kadıda olan mahazır ve şeraîti kabz eylemek için iki emin irsal eyliye."

65 Demombynes, *Muslim Institutions*, s. 151.

bu miktarların zaman içinde fark ettiğini söylemek gerekir. Kaldı ki, gerçek hayatta bu miktarın üstünde kanunsuz olarak harç alınması da sonraları yaygınlaşan bir yolsuzluk türü idi. Bunun sık sık önlenmesi için fermanlar çıkmıştır.

Mahkeme harçlarını belirleyen ilk kanunname I. Bayezid devrinde H. 976/M. 1394 yılında çıkan kanunnamedir (Kanun-ı resm-i sicil). Buna göre resm-i sicil 6-8 akçe, deftere geçen böyle bir hüküm ilâmı 10 akçe, hüccet 20-30 akçe idi.

Bundan başka *ıttakname*, *resm-i kısmet* (miras taksim harcı), *nikâh resmi* ve kassamlara ödenen ruus vardı.

Kadı, davalı ve davacıdan belirli bir miktar harç alır. Bu dava konusu olan meblağa bağlıdır (% 2 gibi). Eğer nikâh söz konusu ise, tespit edilen mehre göre alınır. Ö. Ergenç XV. asırda *Fatih Kanunnamesine* göre bu harçları şu şekilde belirliyor:⁶⁶

XV. yüzyıl	Nikâh resmi		ıttakname	hüccet	resm-i kısmet
		bakire			
	kadı	% 20			
	kâtipler	% 2			
		dul	% 30	% 15	% 20
		% 15'den az	% 2	% 2	% 2

Bu miktarlar zamanla artmıştır. Ne var ki, enflasyondan sonra, kanuni gelirler bütün bürokrasi üyeleri gibi kadı ve yardımcılarını da tatmin etmemiş ve yolsuzluk başlamıştır. Harçlar artmış, 100-150 akçelik cerimeler (cezaî nakdi) yerine 1000-1500 akçe alındığı olmuştur. *Nüvvab akçesi*, *kitabî akçesi* gibi gayri kanuni harçlar istenmeye başlanmıştır. 16. yüzyıl belgeleri bu gibi yolsuzluklarla doludur.⁶⁷

Esasen *Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, zorla miras taksimi yapılamayacağını belirtiyor.⁶⁸ Buna rağmen, kadı

66 Ö. Ergenç, *Ankara*, s. 119.

67 H. İnalçık, *Adaletnameler*, "1595 Adaletnamesi", s. 105.

68 Bkz. *Kanunname T.A.P.*, M.T.M. Temmuz 1331, sayı 3, s. 541.

veya naiblerinin köy köy dolaşıp zorla miras taksimine giriştikleri ve yüksek oranda harç tahsil ettikleri sıkça görülüyor.⁶⁹ Örneğin 16. yüzyılda kanunlarda ıtkname için 66 akçe (50 kadı için, 10 naib ve 6 kâtip) saptandığı halde bunun dışında “kitabete ve nüvvab akçesi” isteniyormuş. Gene hüccet için 20 akçe alınacakken 30 akçe alınıyormuş.⁷⁰ Bundan başka kadıların birbirlerinin yargı dairelerine tecavüz etmeleri de bu fazla gelir toplama hırsıyla yakından ilgilidir.

Bu yolsuzluk derecesine varan usûlsüz harç taleplerinin ahaliyi mahkemeye başvurmaktan ürkütecek duruma getirdiği açıktır. Mamefih bu durum, kapalı köy cemaati üyelerinin kendi sorunlarını aralarında çözümleme eğilimiyle de bağdaşmaktadır. Adliye hizmetinin yoğunlaşması daha çok kent toplumunun büyümesi ve ekonomik faaliyetinin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Osmanlı hiyerarşisinde kadı görevi 25 akçe yevmiye ile başlardı. Tayin edildiği kaza ve sancak merkezine göre (bu terfihtir) yevmiye miktarı artıyordu. Bu miktarlar günde birkaç yüz akçeye kadar ulaşabiliyordu.

69 İnalçık, *Adaletnameler*, s. 129.

70 *Age*, s. 139.

SONUÇ

OSMANLI KADISININ mülki ve adli yetkileri üzerinde bundan evvelki iki bölümde ve bu bölümde ele aldığımız konular ve vardığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a) Bugüne kadar Osmanlı kadısı şer'i hukukun uygulayıcısı ve şeriat esasına dayanan bir yönetimin temsilcisi olarak ele alınmıştır. Bundan başka geleneksel hukuk ve yönetim sistemlerinde olduğu gibi Osmanlı kadısının önündeki hukuki mevzuat sadece fıkıh kaynakları değil (Kur'ân-ı Kerim), hadis, icma, ictihad, belki dünyevi otoritenin koyduğu kurallardan ve geniş ölçüde de yazısız örf, adet ve teamülden meydana gelmektedir.
- b) Kadı'ninkine benzer biçimde bir mülki ve adli görev birliği salt Şark monarşilerinde değil Batı Avrupa feodal düzeninde de gözlenebilir. Şehirlerin belediye reislerinin aynı zamanda yargıç olmaları bunu açıklar.
- c) Kadı'nın merkezî otoriteye bağımlılığı ve onun tarafından atanmasının da ayırıcı bir ölçüt olmadığını belirtelim. Örneğin Avusturya Habsburgları belediye reisi ve şehir yargıcı olan Bürgermeister'i 13 yüzyıl ortalarına kadar tayin ederlerdi. Ancak kent

burjuvazisinin güçlenmesi sonucu seçim sistemine geçilmiştir. Yine Osmanlı kadısı yerel güçlerin ve kuralların çok etkisinde idi. Bu geleneksel devletin hukuki mevzuatının kodifiye edilmemesinden, standart olmamasından da ileri geliyor. İkinci olarak adliye örgütünün yapısına baktık; kadı'nın yargı alanı içinde atadığı naibler (ki yerel kimselerdi) bu örgütün adem-i merkeziyetçi yapısını göstermektedir. Halk ile karşılaşan devlet ve yargı gücü, asıl bu yerel kimselerdir.

- d) Mahkeme harçları İslamî bir kurum olarak değil, bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi bir bürokratik ücret sisteminin gereği olarak gelişmiştir.
- e) Son olarak göze çarpan, bürokratik örgütlenmenin görelî gelişmesi dolayısıyla, Osmanlı sisteminde kadı'nın belli bir eğitim ve kariyer sonucu mesleğe girdiğidir. 19. yüzyıldaki reformlar, medrese eğitiminin yerini ve önemini sarstığı¹ gibi fonksiyonel olarak kadı'nın görevlerini de sarsıntıya uğratmış ve önce mülki görev alanında, sonra da ceza yargılama alanında yetkilerini kaybetmiştir. Böylece bu kurum, modernleşen yönetim sistemine uyum sağlamayıp, eriyip kaybolma yoluna girmiştir.

18. yüzyıl boyu kadıların eyaletlerdeki hiyerarşisi ve görevleri ve durumları konusunda aydınlatıcı bir eser yoktur. Arap eyaletlerindeki durum üzerinde Suriyeli Abdülkerim Rafek'in çalışmaları aydınlatıcı olsa da, genelde Osmanlı

1 Ancak Tanzimat reformları sonucu kurulan "Nuvvab mektebi" veya "Medresetu'l-kuzât"ın fıkıh ve romanize olan hukukun karışımı bir eğitim ve hukukçu yetiştirdiğini ve uzun süre bu mektebin hukuk mektebine tercih edilen düzeyde bir eğitim verdiği anlaşılmaktadır.

ulemasının durumunu bilmediği ve değerlendirmelerinin bu açıdan noksan olduğunu belirtmek gerekir. (Örneğin A.K. Rafeq, "The Law-Court Registers and Their Importance for a Socio-economic and Urban Study of Ottoman Syria" adlı makale 1979, s. 51-58) H. A. R Gibb ve Bowen'in (*Islamic Society and the West*, Oxford University Press, vol. I, part II, 1969, s. 70-138) eseri de bu alanda doyurucu ve sistematik değildir ve gene Arap eyaletleri üzerinde çok durmaktadır. Oysa asıl ilginç gelişme, 18. yüzyılda mali bünyede yaşanan değişiklik ve adem-i merkezîyetçi bir mali idare dolayısıyla Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde çıkan yeni kuvvet grupları, yani ayân, mütesellim karşısında Anadolu ve Rumeli'deki kadıların mali görevlerinin ve asayiş konusundaki idareci rollerinin nasıl eridiği veya ne ölçüde muhafaza edilebildiğidir. II. Mahmud dönemi reformlarının bu konuda büyük değişiklik getirdiği ve kadıların artık idari ve mali görevlerini ve yetkilerini büyük ölçüde kaybettikleri malûmdur. Vakıflar, Evkaf Nezareti'ne, yeniçerilik kaldırılınca vergi toplama ve asayiş ihtisab nazırlarına bırakılmıştır, kadı artık sadece bir yargıç olarak bırakılmıştır. Bu nedenle İstanbul'da bile İstanbul kadısının bir müddet sonra Bab-ı Meşihat binasındaki bazı odalara nakledildiği ve böylece orada âdetâ İstanbul Mahkemesi başkanlığı görevini gördüğünü belirttik. Tanzimat'tan sonra nizami mahkemelerin kurulması ticaret ve ceza konusunda bir nevi çifte uygulama ve çifte muhakeme sisteminin çıkmasıyla kadı'nın görevleri bugünkü hususi hukuk alanına ait sahayla sınırlı kalmış ve son asırda gittikçe bir görev aşımına uğramıştır. Fakat yine bu asırda *medresetul-nüvvâb* veya *medresetu'l-kuzât*'in kurulmasıyla Osmanlı kadılarının eğitimi de ıslah edilmiş ve "naib-i şer'i" unvanıyla vilayet

yargı sisteminde memuriyetlerini koruyabilmişlerdir. Ama Tanzimat asrı hukuk, mevzuat ve yargı sistemi açısından eskisinden çok farklıdır ve devamlı değişiklik geçirmektedir.

Şurası açıktır ki, 19. yüzyıl medrese eğitimi aleyhine, laik eğitimin geliştiği bir dönemdir. Bu arada asıl önemlisi Osmanlı hukuk mevzuatı da romanize olmakta; idare hukuku, ceza hukuku ve özel hukuka münhasır sahalarda dahi bu süreç devam etmektedir. Kuşkusuz yargılama usûlü ve hakimlik müessesesi de bu yönde romanize olmakta ve monist yargı sistemi terk edilmekte; karma mahkemeler, çok hakimli ceza mahkemeleri yanında, noterlik, savcılık ve avukatlık gibi kurumlar adli örgütlenmemizde yer almaktadır. Gerçi fıkıh eğitimi kendini yeni şartlara uydurmakta başarı göstermektedir. Diğer yandan ilmiye sınıfı mensupları arasında medrese eğitimindeki farklı yapılanmalar dolayısıyla, çeşitli bilimlerin öğrenimi, konulara yaklaşım ve metod yönünden de farklılıklar görülmektedir. 19. yüzyılın medrese müfredatı artık eskisi gibi değildir; bu konudaki bilgimiz sınırlıdır ama bildiklerimiz, Osmanlı medreselerinin bir arayış içine girdiğini gösteriyor. Bazı medreseler çökerken, bazıları dikkate şayan bir renklenme dönemine girmektedir. (Son asır medreseleri üzerinde nadir tetkikat arasında şu ikisini zikretmeliyiz: Mübahat Kütükoğlu, “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri” bkz. kaynaklar ve Nesimi Yazıcı, “Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları”, *Diyanet Dergisi*, C. XXVII, sayı 4, 1991, s. 55-123).

Fukahanın arasındaki hiyerarşi son Osmanlı asrında, klasik devirlerdekine göre farklılaşmaktadır. Şer'i mahkemelerin alanı daralmakla birlikte üst kademelere terfi edenler, bu rütbedeki göreve sahip olmasa bile, payeyi almakta, buna

karşılık gerek Bab-ı Meşihat'te fetva ve şer'î tetkik encümenlerinde, gerekse makam-ı meşihat dışındaki birtakım yargı organları, teşriî komisyonlar ve istişarî organlarda görev görmektedirler. 1334/1915-16 tarihli *İlmiye Salnamesi*'ne göre, Rumeli kazaskeri payeliler üç kişi, Anadolu kazaskeri payeliler ise 23 kişidir. İstanbul payeliler 35, Haremeyn-i muhteremeyn payeliler 61 kişidir. Mesela Anadolu payeliler içinde Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye azası olanlar gibi, meşihat dışında Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi azası olan zevat da vardır (*İlmiye Salnamesi*, s. 58-59). Daha önceden de mesela İstanbul kadılığına bağlı olarak Mahmud Paşa naibi görevini Haremeyn payeli Kerameddin Efendi ve muavinliğini de gene Haremeyn payeli Reşid Efendi yerine getiriyordu (*Salname-i Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye*, sene 1302, s. 62). Yine mesela İntihabat-ı Memurîn Komisyonu azası arasında İstanbul payeliler vardı. Şam-ı Şerif Hanefi Müftüsü Ebu'l-Hayr Abidin Efendi gibi yan silkde (ifta) olup da, kadı rütbesini Haremeyn mevleviyeti payesiyle taşıyanlar da vardı. Bundan başka mesela Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş azalığına; bilâd-ı hamse mevalisinden Faziletlu Hurrem Efendi'nin tayin edildiğine dair bir irade vardır. (BA. *Maarif İradeleri*, 50/2436/1, 6 ZA 1310/22 Mayıs 1893) Dolayısıyla ilmî rütbe itibariyle üst payeleri alanlar mutlaka bu derecede bir görevi yapmıyordu; bundan başka fukahanın tahsili itibariyle bu payeleri taşıyanlar da mutlaka ilmiye silkinde memuriyet yapıyor değildi, aksine renklenmiş ve zamana uyum sağlayan fıkıh öğrenimi dolayısıyla, mezunların bürokrasinin çeşitli dallarına girdikleri gözleniyordu. Bizzat Ahmed Cevdet Paşa bu duruma örnek teşkil eden asrın tipik bir ilmiye mensubudur.

19. asır İngiliz, Fransız, Rusya ve Hollanda kolonilerindeki kalabalık bir Müslüman nüfusun bu ayrı dünya içinde İslam şer'î mahkeme ve yargılama düzenini sürdürmek zorunda kaldığı bir devirdir. Darülharb içindeki İslam hukuk nizamı ve adli teşkilatlanması, halen esaslı bir inceleme konusu olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise yeni bir hukuki ve adli düzenleme göze çarpıyordu. Kadılar ve genelde fukaha bu yeni dünyaya şayan-ı dikkat biçimde bir uyum sağlıyordu. Fakat bu zümrenin bu asırda ne eğitimleri, ne icraat ve malûmatları ve asıl önemlisi ne de yeni idari teşkilât içindeki konumları, klasik Osmanlı devri kadar teferruatıyla bilinmiyor. Yakın zaman eskisinden daha çok tetkike muhtaçtır. Bu çerçevede 19. yüzyılda kadı, naib-i şer'î gibi memurların idare ve hukuk tarihi içinde ele alınması gerekmektedir. 19. yüzyıl İslam ülkeleri hukuk ve adliye örgütü tarihinin aydınlatıcı bir biçimde yazıldığını kimse ileri süremez.

Üsküdar'da (Harem İskeleyi Sokağı ile Tıbbiye Caddesi'nin kavuştuğu nokta) Karacaahmed Mezarlığı'ndaki yüksek rütbeli kadılardan birinin mezar taşındaki ibare ilginçtir; "Huve'l-bakî, Mısır kadısı olup, Şam canibine karadan gider iken Hama'dan Trablus tarafına teveccüh ve esna-i rahda Cebeliye nam mahalde irtihal-i darü'l-be-ka iden Sultanahmet imamızade merhum ve mağfurunleh es-Seyyid Mustafa Nurullah Efendi ruhuyçün el-Fatiha, sene 1337 fi Şevval".

İmparatorluğun son dönemindeki mevleviyet payeli kadılardan birinin mezarı, dört asırdan beri bütün meslektaşları gibi mevali-i îzamdan olduğunu gösteren bir kavuklu mezar taşının altında etrafını çevreleyen hoyratlığa, zevksiz

modern kabristanlara karşı direnerek son uykusunu uyuyor. Mustafa Nurullah Efendi'nin hayatı bütün Osmanlı hukuk adamlarının trajik çabasını ifade eder. Osmanlı kadısı, bütün İslam devletlerindeki seleflerinin aksine bir geniş imparatorluğun coğrafyasını sırtlayan unsurlardandı. Bu zümre her renk, meşrep ve nitelikteki mensuplarıyla bu zahmetli hayatı ve görevi sürdürmüştür.

KLÂSİK DÖNEMİN kadısı Sahn-ı seman ve 16. yüzyıldan itibaren Süleymaniye'den icazet alır, bundan sonra kazaskerliklerle Anadolu/Rumeli veya Mısır silkine dahil olmak için bir imtihandan geçer, mulâzemet staj derslerinden sonra alt derece kaza kadılıkları ile mësleğe başlar, bu devre sonunda mevleviyet payeli bir yere tayin için merkezde bekleyen kadıya *tahtabaşı* denir ve bir sancakta kadro boşalırsa mevleviyet payesiyle oraya tayin olunur (ek listede bu meslek hiyerarşisi ve ifta ve tedris silki ile olan müteakabiliyet gösterilmiştir). Her zaman üç yol arasında yatay geçiş mümkündür. Bu terfi sistemine sonuna kadar sadık kalınmış mıdır? 19. yüzyılda mevleviyet payeli kadılıklar arasında bu sistemin korunabildiği görülüyor. Ancak bu payeyi aldığı halde bir sancakta kadılık yapmayanlar, özellikle İstanbul payeli veya Rumeli ve Anadolu payeliler, yani kazasker rütbeliler vardı. Bunlar Bab-ı Meşihat'de çeşitli görevleri yerine getiriyordu. Kaza ve livalarda ise *naib-i şer'î* unvanıyla Medresetü'l-Kuzât'da okumuş şer'î yargıçlar görev görüyordu. Galiba 19. yüzyıl, yani Tanzimat sonrası dönem klasik devirden daha az tetkik edilmiştir ve idari ve adli teşkilâtın yapısı yeterince aydınlanmış değildir.

İlmiye silkinin ve kadıların tarihi söz konusu olduğunda asıl yakın zaman tarihi tetkik konusu olmalıdır. Bu konuda Sadık Albayrak'ın hazırladığı biyografik külliyat galiba tek istisnadır. (S. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması C. I-5*, İstanbul 1980-81). 19. yüzyılda fukahanın ve yeni tip hukuk mektebinden yetişen hakim (Hâkimü'ş-şer'î) ve nizâmî mahkeme azasının tahsilini ve hizmet alanlarını takip edebilmek için yeni arşiv kaynakları ortaya çıkmıştır. Başbakanlık Arşivi'ndeki Maarif iradeleri, Adliye ve Mezahib iradeleri, Rumeli Müfettişliği evrakı bunlardandır. Ayrıca *Cerîde-i Mehâkim* gibi hukuki kararlar, tayin ve içtihatların toplandığı ve adli olayları ihtiva eden külliyat bu cümledir. Bunların tetkikiyle yeni bilgiler elde etmemiz ve hukuk ve adliye teşkilatındaki değişiklikler kadar devamlılığı da anlamamız mümkün olacaktır.

المناصب المودعة على العتبة السنية الثانية والاربع السنية الخاقانه وامت
 محو بالعبادات السجانية في اليوم الثالث والعشرين شه ربيع الاول المذموم
 سنة اية دى العدة منى نصفه من كل سن اسك اذ ربه مودع حاله فاسمى الاول
 فضا نور من نار خورون جى على اسك من صرف اوله قد صكه بصرف اسك اذ ر
 فصام نور من صمادة كورون اوجور الخ الى مفصل اوله پير اختياره وند فضا
 اوله من سحر الامم الى الحاجه يد اسك منى اوله صمد سورلى رجا سمانه اسك
 في غرة شهر دى العدة بعد العرس سورله الى سنة المودعة

الحمد والصلوة على من سجد له
 اسماك اور مولانا عبدالحق توبه الیہ
 در عہدہ در ایامی ضم الیہ
 ملازم الیہ ملازم الیہ
 داعی الیہ غفر الیہ
 بعد العرس سورہ

اخر قضای صبح که استیمنانند یک الی سگرمی ده سده صراط است که اورد
موا علی به بوجیه دشمنان صبح که استیمنانند یک الی دهی شوالی غره سندن شای
بقیه مدتی مکمل الحوس بلا طمنه صبح که استیمنانند یک الی دهی شوالی غره سندن شای
تاخیر از صبح موا علی اندر یک الی سگرمی ده سده صراط است که اورد
بغداد و غرض صبح موا علی از مردم علی غره مفرود و منصرف اولی جماعت
پایه سرب را علیه بعد العوض سور له

1058 tarihli kazasker ruznamesi (s. 1)'den Tırhala, Akçakızanlık ve
Ohri kadılıkları üzerine kayıt örnekleri

KULLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Malzemesi:

Kanunnameler, Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü (Islamic Hist.), Fotokopi Arşivi, Seri III, Cild A 56.

Adaletnameler, Halil İNALCIK tarafından, *T.T.K. Belgeler Dergisi*, C. II / 3-4, Ankara, 1965'te yayınlanan 1540, 1565, 1595 Adaletnameleri.

Ankara Şer'iye Sicilleri (I ve II Numaralı Defterleri), Halit Ogan tarafından AÜDTCF No. 128, Ankara 1958 ve TTK Yayınları XIV, dizin arasında 1974'te çıkmıştır.

Halil İNALCIK, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler-Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler-III Köy Sicil ve Terekeleri", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 1993.

Bursa; (B 168), (71-73 No), (B-121, 125, 164, 169) Ankara, Rodosçuk (Nr: 1511-1514) ve Kayseri Şer'iyye Sicilleri (Milli Kütüphane-Ankara).

1146 tarihli Osmancık kazasına ait sukûk kitabı: Kiel Üniversitesi Kütüphanesi, ms. Orient. 316.

1058 tarihli *bir kazasker ruznamçesi*.

Özel Koleksiyondan:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Nr. 13.

Topkapı Sarayı Arşivi:

1726 nolu berat, I-II-III-9285 nolu berat, Prof. H. İnalçık'ın belgeliğinden.

Kitap ve Makaleler:

- Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin iktisadi ve İċtimai Tarihi*, C.I.I AÜ-DTCE, No: 131 Ankara 1971.
- Gabriel BAER, *Studies in the Social History of Modern Egypt*, University of Chicago Press 1969.
- Ö. L. BARKAN, "İhtisab Kanunları", *Tarih Vesikaları*, 1942, C. I- No: 5, C. II- No: 7, C. III-No. 9.
- BAYINDIR Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslam Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.
- CEZAR Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965.
- DAĞLIOĞLU H. Turhan, *Onaltıncı Asırda Bursa (1558/1589)*, Bursa Halkevi Neşriyatı, 10, Bursa 1940.
- DEMOMBYNES, Maurice Gaudetfroy, *Muslim Institutions*, George Allen and Unwin London, 4th edit, 1968.
- ERGENÇ Özer, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya*, AÜDTCE doktora tezleri (yayınlanmamış), 1973.
- E. J. W. GİBB, *A History of Ottoman Poetry*, Vol. II, London Luzac and Comp., 1902.
- HEYD Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford and Clarendon Press, 1973.
- İLMİYYE SALNAMESİ, birinci def'a, Meşihat-ı Aliyye Mektubçuluğu, Daru'l-Hilafetu'l-Aliyye 1334.
- İNALCIK Halil, "Mahkeme", *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 149-153.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 177-200.
- Jr. JENNINGS Ronald, *The Judicial Registers of Kayseri*, UCLA, Ph. D. Thesis (Unpublished), 1972.
- LAPIDUS Ira M., *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, 1967.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat, "Daru'l-Hilâfetu'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arifesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, C. 7/1-2, 1978, s. 1-212.

- MARDİNLİ Ebululâ, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 42-46. "Osmanlı Kanunnameleri", *Milli Tettebbular Mecmuası*, Temmuz-Ağustos 1331, C. I, No. 3.
- Ebu'l-Hasan el-MAVERDÎ, *El-Ahkâmus-Sultaniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976.
- KİTAB-İMEVKUFATÎ, Naşiri: Şirket-i Sahhafiye-yi Osmaniye Müdürü Ahmet Cevdet, Dersaadet 1318.
- "Osmanlı Kanunnameleri", *Milli Tettebbular Mecmuası*, cild I, Sayı: 3, Temmuz 1331.
- ONGAN Halid, *Ankaranın 1. Nolu Şer'iyye Sicili*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 158.
- , *Ankaranın 2 Nolu Şer'iyye Sicili*, TTK Yayınları, Ankara 1974.
- ORTAYLI İlber, "Some Observations on the Institution of Qadi in the Ottoman Empire", *Bulgarian Historical Review*, Sophia 1982/1, s. 57-67.
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, Dersaadet 1921.
- RAFEQ Abdulkerim, "The Law-Count Registers and Their Importance for a Social-Economic and Urban Study of Ottoman Syria", *L'Espace Social de la Ville Arat*, edit: D. Chevallier, Paris 1979, s. 51-58.
- SCHACHT Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford at the Clarendon Press, 1966.
- SCHİMMEL Annemarie, "Kalif und Kadı im spatmittelalterlichen Agypten", *Die Welt des Islam*, bd. 24, 1942, s. 3-128.
- SELLE Friedrich, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich*, Wiesbaden 1962.
- Şer'iyye Sicilleri I*, Haz. Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri II*, Haz. A. Akgündüz, R Yinançı, R Genç, Y. Koprıman, A. Çetin, C. Güzelbey, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988-1989.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE, *Şakayiku'n-Numaniye*, Mütercim ve Naşir: Mehmed Mecdî, İstanbul 1269.
- Von TORNAW Nicalaus, *Das Moslemische Recht*, Edit: Ropopi, Amsterdam 1970.
- TYAN Emile, *Histoire de l'Organisation Juridiciaire en Pays d'Islam*, Leiden-Brill 1960.
- , "Kadı", *Encyclopedia of Islam*, Vol. IV, s. 373379.

- ULUÇAY M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, CHP Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul, 1944.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- YAZICI Nesimi, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet Dergisi*, C. XXVII/4, 1991, s. 55-123.

İNDEKS

I. Bayezid 87
I. Mahmud 93
II. Mehmed 25

A

Abbasiler 22, 63
Adaletname 79
Adana 29
agoranomas 53
Ahmed Cevdet Paşa 93
Anadolu 12, 13, 16, 25, 35, 43, 45,
69, 91, 93, 97
Ankara 10, 22, 26, 29, 33, 34, 35,
43, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 60, 61, 69, 80, 84, 86, 87
asesler 50
avan 74, 83
avarız haneleri 56
Avrupa 4, 40, 54, 67, 83, 89
Avusturya Habsburgları 89
Ayasofya 69
Ayıntab 29

B

Bâbîâli 59
Bab-ı Meşihât 69
Bacı 33

bac-ı Pazar 54
bad-ı heva 49
Bağdat 14, 23, 29, 36
Bağdat Seferi 14, 36
Basra 20, 78
Beyrut 29
Bilâd-ı hamse 29
bilâd-ı selâse 47
bildar bedeli 69
Bizans 11, 20, 53, 70
Boğaz Hisarı 56
Bosna 29
Britanya 83
Bursa 25, 29, 34, 46, 57, 58, 72,
83, 86

C

câbî 57
Celali eşkıyası
Celali Kalenderoğlu 61
ciltvaz 83
consilium magistra 70
cürm-i cinayet 49

Ç

Çankırı 29
Çukurbostan 58

Çukurçak 35
Ç. Uluçay 34, 48, 62

D

danişmend 25
Darülharb 94
Devriye 29
Divanul-Mezâlim 22

E

Ebu Hanife 22
Ebu'l-Derda 20
Ebu Musa el-Aşar 20
Ebusuud Efendi 73, 78
Edirne 29, 36, 86
Edirnekapı 58, 69
Edirne Vak'ası 36
Eğrikapı 58
ehl-i hibre 33
ehl-i örf 31, 32, 43, 51, 60, 63, 80
ehl-i vukûf 75
Emeviler 20, 22, 71
Engürü 30
Erzurum 29, 56
E. Tyan 20, 22, 23, 40, 68, 70, 71,
73, 74, 76, 82, 83, 84, 85
Eyüp 29, 47
Eyyubiler 68

F

Fatımiler 23
Fatih Kanunnâmesi 63, 87
Feyzullah Efendi 36

G

Galata 29, 47, 73
Gerede 33
Girit 29

H

hâkimü'l-hükkâm 21
Halep 24, 29
Halife Muktedir 22
Halife Ömer 20
Hanefî 23, 68, 72
Haremeyn 29, 93
Harun er-Reşid 23
Haymana 34, 46
H. İnalçık 45, 47, 48, 56, 63, 77,
79, 81, 87
Hollanda 94
hüccet 34, 43, 80, 83, 84, 87, 88
Hz. Muhammed 19

I-İ

ıtık-nâme 83
İbadullah Şeyh 26
iltizam tezkiresi 56
İngiltere 78
İstanbul 11, 12, 14, 16, 25, 29, 31,
34, 42, 45, 46, 47, 55, 56, 57, 58,
59, 69, 73, 91, 92, 93, 97, 98
İstanbul Kadılığı Mahkemesi 69
İzmir 29

K

kâdî'l-kudât 21, 22, 23, 44
Kahire 23, 44
kale dizdarları 43
Kanuni 16, 25, 33
Karacaahmed Mezarlığı 94
Kayı köyü 57
Keligra Hisarı 52
kolluk 49
Konya 26, 29, 49, 50, 69
Kudüs 29
Kûfe 20, 78

L

Lapidus 24, 41, 44, 57

Londra 40

Lord Mayor 40

M

Mahreç 29

M. Akdağ 28

Manisa 34, 62, 69

Maraş 29

Medine 20, 29, 47

medresetu'l-kuzât 91

medresetu'l-nüvvâb

mehayif müfettişi 62

Mekke 24, 29

Memlûk Devleti 44, 57

Memlûkler 23, 68, 82

Meşveret 70

Mevleviyet 25, 28, 29, 63

Mısır 12, 20, 23, 29, 53, 57, 76, 94,
97

Mihrimah Sultan Camii 58

Mobedhan-ı mobedh 23

Molla Gürani 81

muhtesib 54, 55, 84

muhzır 83, 84

Murtazabad 45, 57

Mustafa Nurullah Efendi 94, 95

müddet-i örfiye

Mühimme Defteri 52

mürûr u ubûr 58

N

naib 30, 32, 44, 45, 46, 47, 48, 88,
91, 94, 97

nakl-i şahadet 78

narh 43, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
85

narhlık akçesi 54

Nigde 86

niyabet 20, 45, 48, 49, 79

O-Ö

Ohri 27

Ortadoğu 40, 53, 60, 67

Osmanlı Devleti 16, 19

Osman Nuri Bey 47, 59

Özer Ergenç 9, 26, 80

R

resm-i arûsâne 49

Rodosçuk 50, 77

Rumeli 12, 13, 16, 25, 43, 55, 91,
93, 97, 98

Ruzname 25, 26

rûsûm-ı kantar 54

rûsûm-ı kapan 54

S-Ş

şâhibü's-sûk 53

Sahn-ı Seman Medreseleri 25

Saruhan 34, 48, 62, 70

Saru Saltuk Zaviyesi 52

Selanik 29

sicil-i mahfûz 71

sicil-i sakk 84

Sivas 29

Sofya 29

subaşı 11, 15, 32, 41, 50

Suriye 20, 53

Suriyeli Abdülkerim Rafek 90

Sünnî 70

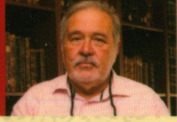
sûrsat 43, 57

Şafiî 68, 72

Şam 24, 29, 56, 93, 94

Şarih 20

İLBER ORTAYLI

OSMANLI VE İSLÂM TARİHİNİN EN ÖNEMLİ MÜESSESESİ: KADILIK

"Osmanlı kadısı, bütün İslam devletlerindeki seleflerinin aksine bir geniş imparatorluğun coğrafyasını sırtlayan unsurlardandı. Bu zümre her renk, meşrep ve nitelikteki mensuplarıyla bu zahmetli hayatı ve görevi sürdürmüştür."

İlber Ortaylı

Türkiye'de tarih denilince akla ilk gelen isimlerden İlber Ortaylı'nın kaleminden Osmanlı hukuk tarihinin merkezinde yer alan ve üzerine pek konuşulmayan kadıları anlatan önemli bir çalışma...

Kadılık İslam Ortaçağında ortaya çıkan idari ve adli bir görevdir. Kadı'nın sosyal-idari fonksiyonları değerlendirilirken on dört asırlık İslam tarihi içindeki evrimi göz önüne alınmadığından, bu kurumun İslam öncesi imparatorluklardan neleri, ne ölçüde miras aldığı üzerinde de durulmamıştır. İlber Ortaylı, kadıların tarihini ve yargı görevlerini, tayinini, görev süresini, yargı bölgesini, yardımcılarını, diğer memurlar arasındaki hiyerarşik ilişkisini ve Osmanlı mahkemelerinin nasıl işlediğini birincil arşiv kaynaklarını kullanarak anlatıyor.

İlber Ortaylı, hem geniş ufuklu tarihçiliğini hem de tadına doyum olmaz üslupçuluğunu işe koştığı bu kitabında, Osmanlı dünyasında kadının bütün boyutlarını olağanüstü bir sürükleyicilikle ortaya koyuyor.

Kronik

kronikkitap.com

₺ 30,00
KDV'den muaf.

kronikkitap

ISBN: 978-605-83011-0-8

9 786058 301108